

גרשון חנוך ולדנברג

משנת הבניין ומשנת הבית החיצון¹

זכרון לנשמת מורי ורבי מובהק
שפתח לי שערי חכמה
הרב הלל זקס
נפשו בטוב תלין

הקדמה

בשתי משניות במסכת נדה המשילו חכמים את מערכת איבריה של אשה לבנין בעל חדרים ומדורים. להלן נכנה משניות אלו 'משנת הבנין' (ב, ה) ו'משנת הבית החיצון' (ה, א). ביאורים רבים נכתבו על הכינויים שנתנו חכמים לאיברים השונים במשנה ובתלמודים, אך בכולם למעט אחד, יש קשיים – במבנה האנטומי המתואר, בפירוש הלשונות, או בפירוש הסוגיות. מאמר זה בא לדון בביאורים השונים ובקשייהם, ובעיקר – להציע ביאור ישן-חדש, שמתיישב עם המבנה האנטומי, עם לשון חכמים בספרות חז"ל, ועם סוגיות התלמודים.

1. מאמר זה הוא קיצור ממאמר גדול (בניינה של אשה. להלן: "המאמר המלא"), בו נדון הנושא בעיון מקיף מצדדים רבים. את המאמר המלא ניתן להוריד בכתובת [adobe.ly/2MD7j1R](https://www.adobe.ly/2MD7j1R). כל אמירה סתמית במאמר זה, חזקה שמקורה מצוין במאמר המלא. בעצת העורך נוספו במאמר זה קיצורי כל השיטות שקדמו לו (הידועות לי. למעט אחת הכתובה לטינית), וביאור הקשיים העיקריים שבכל אחת מהן. אודה מקרב לב לעורך, הרב ד"ר מרדכי הלפרין, על סיועו הרב בכתב ובפה. אודה גם לידידי הרב יצחק ברנדייס, על עזרתו בתרגום מגרמנית וצרפתית. השיטה הנקוטה כאן בביאור משנת הבנין היא בעיקרה שיטת פרופ' יהודה לוי (ר"י לוי, 'משל משלו חכמים באשה...' – מבנה איברי ההולדה ע"פ התלמוד לפי פירוש רש"י, ספר אסיא יא [תשס"ט], עמ' 341-348), וקדם לו ר' ישראל מיכל רבינוביץ (I.M. Rabinowicz, *La Médecine du Talmud*, Paris 1880, pp. 79-80). במאמר זה הורחבו הדברים ובוססו מכמה צדדים, ונוסף העיון במשנת הבית החיצון. ציטוטים מספרות חז"ל והראשונים הוגהו בדרך כלל בשתיקה (למעט שינויים בעלי משמעות לענייננו), על פי המקורות הללו: אתר 'מאגרים' של האקדמיה ללשון העברית; מאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי (מכון ליברמן); ספרים מדויקים; ולעתים כתבי יד. התיאורים והמונחים האנטומיים שבמאמר ניטלו בעיקר משלושה ספרים, כולם בהוצאת חברת Elsevier המתמחה בתחום: (1) S. Standring (ed.), *Gray's Anatomy*, 41st Edition, [Oxford]: Elsevier, 2016; (2) R.A. Lobo et al. (eds.), *Comprehensive Gynecology*, 7th Edition, Philadelphia PA: Elsevier, 2017; (3) F. Paulsen and J. Waschke (eds.), *Sobotta Atlas of Human Anatomy*, 15th Edition, München: Urban & Fischer-Elsevier, 2011, Vol. 2. הרבה למדתי גם ממאמרו של הרב הלפרין (להלן הערה 99). תיאורים אנטומיים הנוגעים לבהמות מבוססים בעיקר על K.M. Dyce et al., *Textbook of Veterinary Anatomy*, 4th Edition, Saunders-Elsevier, 2010. במאמר המלא מצוינות הפניות לכל תיאור. האיוורים שורטטו על פי R.L. Drake et al., *Gray's Atlas of Anatomy*, 2nd Edition, Philadelphia PA: Churchill Livingstone-Elsevier, 2015. האיוור במבט מן הצד הוטא בכיוון השעון ב-11 כדי להראות אשה זקופה.

תחילה נדון בשיטת הרמב"ם, המשוקעת בספרי הפוסקים, ובביאוריה. נבאר את קשייה האנטומיים והפרשניים, את הנסיונות השונים ליישב את חלקם, ואת הקשיים הרבים שעדיין נותרו בה. לאחריה נביא שיטה של כמה מגדולי הראשונים שקדמו לרמב"ם, אותה נכנה 'שיטת הקדמונים', ונבאר את התאמתה המלאה בכל העניינים הנזכרים. בנספח נביא כמה נסיונות פירוש שנכתבו בדורות האחרונים, ונבאר את קשייהם.

א. משנת הבנין ותלמודיה

1. משנת הבנין (נדה ב, ה)

משל משלו חכמים באשה, החדר והפרוזדוד והעלייה. דם החדר טמא. נמצא בפרוזדוד ספיקו טמא, שחזקתו מן המקור.

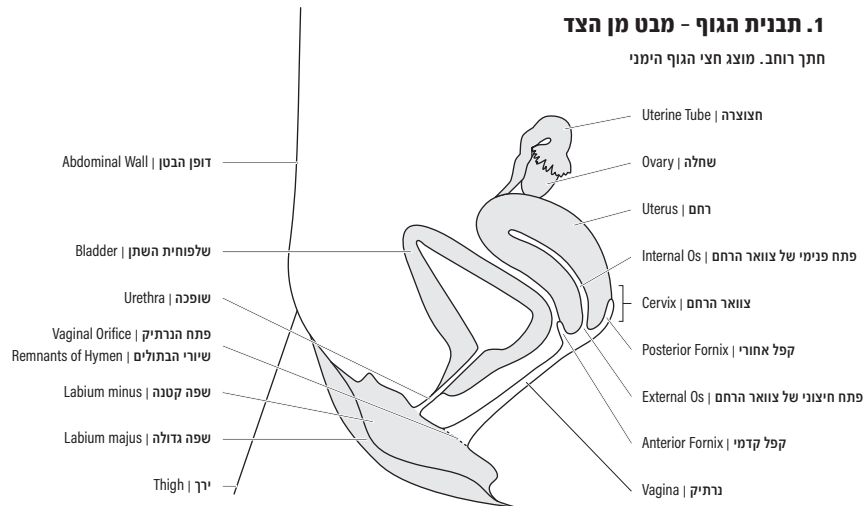
ירושלמי ובבלי

ירושלמי נדה ב ה	בבלי נדה יז ב
כיני מתניתה, דם החדר טמא ודם עלייה טהור. רבי יהודה, בשם שמואל,	רמי בר שמואל ורב יצחק בריה דרב יהודה תנו נדה בי רב הונא. אשכחיהו רבה בר רב הונא דיתבי וקאמרי,
החדר לפנים מן הפרוזדוד, והעלייה נתונה על גבי החדר עד חצי פרוזדוד, ופיתחה שלעלייה פתוח לפרוזדוד.	החדר מבפנים והפרוזדוד מבחוץ, והעלייה בנויה על גבי שניהן, ולול פתוח בין עלייה לפרוזדוד.

פתחה של עלייה בירושלמי הוא הלול בבבלי. בשני התלמודים מבאר רב הונא בהמשך הסוגיה, שדם הנמצא מן הלול ולפנים חמור יותר מדם הנמצא מן הלול ולחוץ. בהמשך הסוגיה בבבלי, חילקו בין דם הנמצא בגג פרוזדוד לדם הנמצא בקרקע פרוזדוד.

1. תבנית הגוף - מבט מן הצד

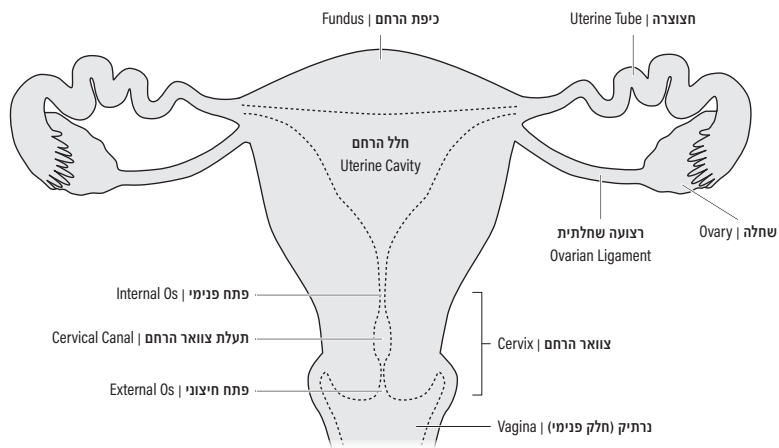
חתך רוחב. מוצג חצי הגוף הימני

2. תבנית הרחם - מבט מלפנים

חתך רוחב. מוצג חצי הרחם האחורי

דפנות פנימיות

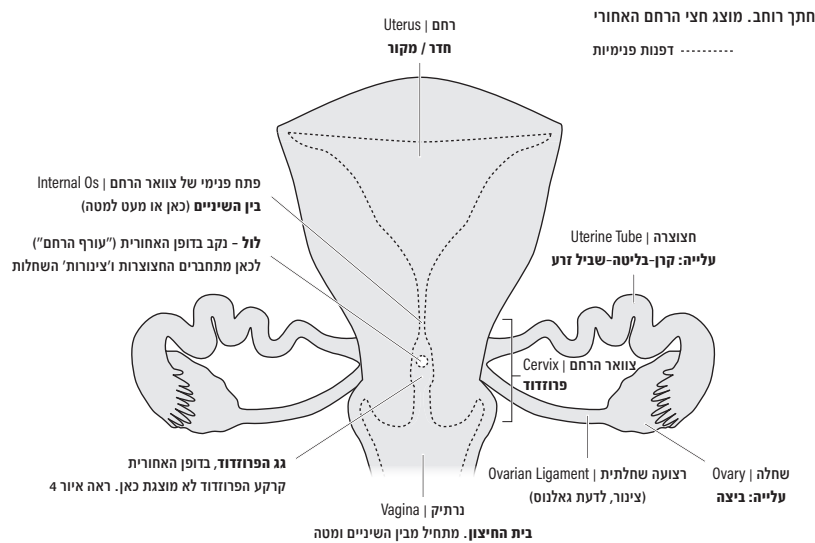

ב. שיטת הרמב"ם ושיטות נלוות

שיטת הרמב"ם נתפרשה על ידי האחרונים בשתי דרכים. המעיין בדברי אחרון צריך לתת ליבו, לדעת באיזו מן הדרכים החזיק.² במקום אחר הוכח כי הרמב"ם עצמו כיוון לדרך הראשונה,³ אך גם הדרך השנייה ראויה לעיון כשלעצמה.

2. רמב"ם א – שיטת הרמב"ם עצמו⁴

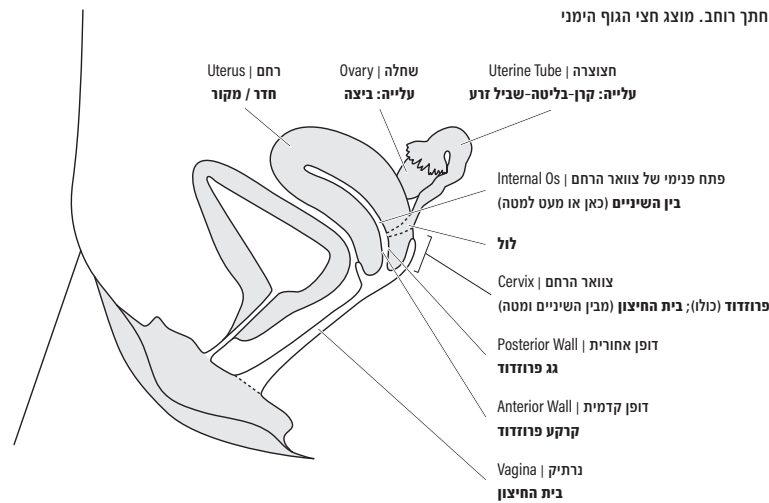
3. שיטת רמב"ם א – מבט מלפנים (ציור דמיוני)

2. המקור הראשון והמבואר ביותר לשתי הדרכים היא תשובת ר' משולם פייבוש מקראקא לבעל סמ"ע, בשו"ת ב"ח החדשות, סימן לד. במאמר המלא צוינו לכל שיטה אחרונים רבים.
3. ראה המאמר המלא, נספח א.א, הערה לתיבות 'ופרוודוד צוואר הרחם'.
4. פירוש המשנה, נדה ב ה; שם, ה א; ה' איסורי ביאה, ה ב-ה. התיאור כאן הוא על פי הביאור במאמר המלא, נספח א, המבוסס גם על כתביו הרפואיים של הרמב"ם. שיטת המאירי קרובה, והיא נדונה במאמר המלא, שם.

4. שיטת רמב"ם א - מבט מן הצד (ציור דמיוני)

חתך רחב. מוצג חצי הגוף הימני

החדר וכן המקור הם שני כינויים לאבר הקרוי בלשוננו רחם (Uterus). הפרוזדוד הוא צוואר הרחם (Cervix), שמשמש בית שער לרחם, ומכאן שמו. העלייה היא החצוצרות (Uterine Tubes) והשחלות (Ovaries), שעולות אל מעל לרחם ולצווארו. הלול הוא נקב בדופן האחורית (Posterior Wall) של צוואר הרחם, בחלקו הפנימי הסמוך לרחם (Supravaginal Part of Cervix); והוא מחבר בין צוואר הרחם [הפרוזדוד] לבין קצותיהן של החצוצרות והשחלות [העלייה].

אם כן, דם היוצא אל צוואר הרחם עשוי לבוא משני מקורות נבדלים: מחלל הרחם [החדר], דרך הפתח הפנימי של צוואר הרחם (Internal Os), והוא טמא; או מפצע בעורקים המזינים את החצוצרות והשחלות [העלייה], דרך הלול, והוא טהור.

צוואר הרחם [הפרוזדוד] מונח באלכסון, בין הנרתיק לבין הרחם (ראה איור 4). הצוואר נחלק לשני חלקים שהם שלושה: החלק הסמוך לרחם, מִנְקֵב הלול ופנימה, קרוי מִן הלול ולפנים. דם הנמצא בו טמא ודאי מפני שחזקתו מן החדר-הרחם, ואין חוששים שמא נזדקרה האשה וזב לשם דם העלייה שיצא מן הלול. החלק הסמוך לנרתיק, מִנְקֵב הלול כלפי חוץ, קרוי מִן הלול ולחוץ, והוא חלוק לשניים: הדופן האחורית (Posterior Wall), הגבוהה יותר (כאשר האשה עומדת), קרויה גג פרוזדוד. דם הנמצא בה טהור מפני שחזקה בא מן העלייה, דרך נקב הלול שבדופן זו. הדופן הקדמית (Anterior

(Wall), הנמוכה יותר, קרויה קרקע פרוזודוד. דם הנמצא בה טמא מן הספק – שמא בא מן הרחם שמא בא מן העלייה.

בית החיצון שאשה נטמאת בו, הוא למסקנת התלמודים עד בין השיניים, והוא עד מקום שהשמש דש (ראה סעיף 12). לשיטת הרמב"ם בעת הכנסת האבר כולו, ראשו נכנס אל תוך צוואר הרחם ומגיע לפנים מנקב הלול. אם כן הבית החיצון הוא הנרתיק (Vagina) יחד עם רוב צוואר הרחם (Cervix), שבהם האבר עובר ונע. מהו בין השיניים לא ביאר הרמב"ם, ונראה שהוא הפתח הפנימי של צוואר הרחם (Internal Os), או מקום חיצוני לו מעט.⁵

הקשיים בשיטת הרמב"ם

א. פירושו של רבנו הגדול מיוסד על אנטומיה מוטעית, שלמד מספרי הרפואה שהיו לפניו.⁶ ואלו הטעויות שבה: [1] החצוצרות חודרות לצדי כיפת הרחם (Fundus) ולא לצוואר הרחם. [2] אין מעבר ישיר בין השחלות לרחם. המעבר הוא באמצעות החצוצרות בלבד. [3] בדופני צוואר הרחם ובדופני הנרתיק אין כל נקב. [4] ראש האבר אינו נכנס ואינו יכול להכנס לתוך צוואר הרחם, שפתחו ברוחב כשלושה מילימטר.

כיון שאין נקב-לול בין הפרוזודוד [צוואר הרחם] לבין העלייה [החצוצרות והשחלות], נמצא שהפרוזודוד אינו צוואר הרחם והעלייה אינן החצוצרות והשחלות, שהרי אמרו 'ולול פתוח בין עלייה לפרוזודוד'. דם היוצא מצוואר הרחם מגיע ממקום אחד בלבד – מן הרחם גופו [החדר], ועל כן אין טעם להבדיל בין חלקי צוואר הרחם. אין דם עלייה; אין מקום שהוא מן הלול ולפנים או לחוץ; אין גג לפרוזודוד ואין לו קרקע. כיון שראש האבר אינו נכנס לפרוזודוד [צוואר הרחם], אי אפשר שהמקום בו השמש דש כולל את צוואר הרחם; ועל כן לא מסתבר שבין השיניים הוא הפתח הפנימי של צוואר הרחם, או סמוך לו.

ב. בבבלי נדה יז ב אמרו 'נמצא מן הלול ולפנים'. לשיטת הרמב"ם היינו בעומק צוואר הרחם, סמוך לפתחו הפנימי (ראה איור 3). מקום זה פנימי ביותר, ואי אפשר 'למצוא' בו דם אלא על ידי מקל ארוך שנדחק בכוונה לתוך הצוואר, וכדומה. ולמה תעשה כן אשה. יתר על כן, הכנסת מקל

5. לפירוש ר"מ הלפרין ואחרים ראה להלן, סעיף 18. אך דבריהם באים להסביר את שיטת ר"ח, ואינם מתיישבים עם שיטת הרמב"ם.

6. לדברי הרמב"ם גופו בפירוש המשנה, הוא נסמך על 'ספרי הניתוח'. וכן כתב במגיד משנה להל' איסורי ביאה, ה ג-ד: 'ורבינו ביאר תכונתן כפי בקיאותו בחכמת הניתוח'. במאמר המלא נכתבה השערה למקור הטעויות (נספח א.א, הערה למילים 'שתי הבליטות').

(אפילו דק) לתעלת הצוואר, פוצעת מעט את רירית תעלת הצוואר, וכמעט תמיד גורמת דימום קל.

ג. במשנת הבית החיצון נאמר: 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון, שנאמר דם יהיה זובה בבשרה'. לשיטת הרמב"ם דם הנמצא ברוב רובו של הבית החיצון – בצוואר הרחם מן הלול ולחוץ, ובכל הנרתיק – טמא מן הספק בלבד; שהרי הוא מן הלול ולחוץ, ושם בא מן העלייה (כלשוננו בהל' איסורי ביאה, ה.ה). המקום היחיד שדם הנמצא בו טמא ודאי הוא חלקן הפנימי של צוואר הרחם, מן הלול ולפנים. אם כן כל המקומות העוסקים בטומאה ודאית מוסבים על מקום עמוק זה, שכאמור אי אפשר להגיע אליו באצבע; כגון הכתוב 'דם יהיה זובה בבשרה', והמקנחת מיד אחר תשמיש ומצאה דם, שחייבים היא ובעלה קרבן חטאת, ולא קרבן אשם הבא על הספק (רמב"ם, הל' שגגות ה.ו). אך דם הנמצא מן הלול ולחוץ, שהוא הרגיל להימצא, טמא מן הספק בלבד.

ד. בבבלי שם ביאר אב"י שנמצא דם מן הלול ולחוץ ספיקו טמא, 'אימר שחתה ומחדר אתא'. לשיטת הרמב"ם אין כל צורך בשחייה בשביל שייצא הדם מן החדר [הרחם] אל צוואר הרחם, שכן זו דרך יציאתו הרגילה.

ה. בבבלי שבת פו ב ומקבילות, נאמר שלאשה יש פרוודוד ולבהמה אין פרוודוד. לשיטת הרמב"ם פרוודוד הוא צוואר הרחם; אך כפי שיתבאר (סעיף 7, ערך פרוודוד), לבהמות גסות ודקות יש צוואר רחם ונרתיק, ואינן חסרות אלא את הסגירה הכפולה על פתח הנרתיק, שלשיטת הרמב"ם לא הזכירוה חכמים כלל.

ו. בבבלי נדה מא ב נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש אם בית החיצון הוא 'כל שתינוקת יושבת ונראית', או 'עד בין השינים'. לשיטת הרמב"ם נחלקו על כל אורך הנרתיק וחלק מצוואר הרחם, אם הוא בכלל בית החיצון אם לאו; וצידי המחלוקת רחוקים מן הקצה אל הקצה.

ז. להלן סעיף 14, נביא ארבע ראיות לכך שהבית החיצון אינו כולל את צוואר הרחם ואת הנרתיק. [כמו כן להלן סעיף 18 אות ו, נביא קושיא נוספת על שיטת הרמב"ם].

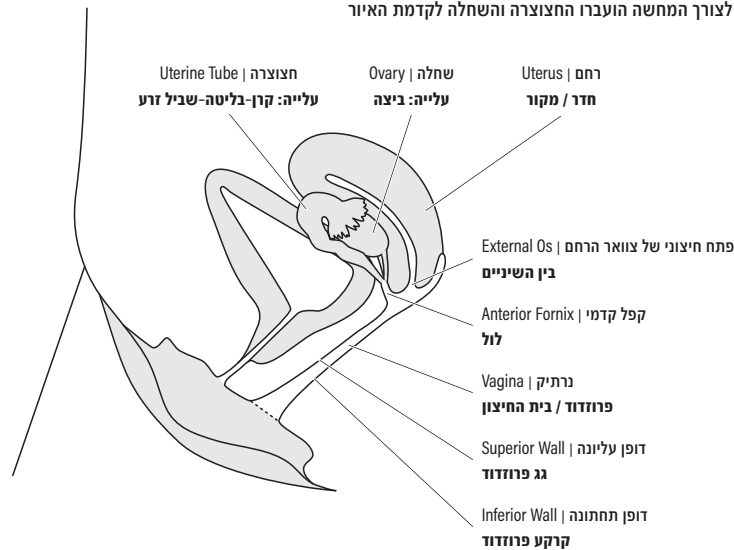
להלן יובאו בקצרה כמה פירושים שנכתבו על שיטת הרמב"ם, ומטרתם בעיקר ליישב את קשייה האנטומיים (למעלה קושי א). מאחר שעסקנו הוא ביאור המשנה והתלמודים, לא נדון במידת התאמתם של הפירושים לדברי הרמב"ם, אלא כשיטות עומדות לעצמן.

3. רמב"ם ב – שיטת אחרונים⁷

5. שיטת רמב"ם ב – מבט מן הצד (ציור דמיוני)

חתך רוחב. מוצג חצי הגוף הימני

לצורך המחשה הועברו החצוצרה והשחלה לקדמת האיור

שיטה זו דומה לרמב"ם א, אלא שעל פיה הפרוזדור הוא הנרתיק, ולא צוואר הרחם. הלול הוא נקב בדופן העליונה של הנרתיק: יש מפרשים שמקומו בסמוך לאמצעו, ויותר נראה שמקומו בחלקו הקדמי של הקפל שסביבות צוואר הרחם (Anterior Fornix).⁸ בין השיניים הוא הפתח החיצון של צוואר הרחם (External Os),⁹ או התלמים שבתעלת צוואר הרחם (Arbor Vitae, in Cervical Canal).

הנרתיק-הפרוזדור חלוק באורכו לשני חלקים: החלק שמן הקפל הקדמי ופנימה קרוי מן הלול ולפנים. החלק שמן הקפל וחוצה קרוי מן הלול ולחוץ, והוא חלוק ברוחבו לשניים: דופן העליונה (Superior Wall) של הנרתיק [כאשר האשה עומדת] קרויה גג פרוזדור. דופן התחתונה של הנרתיק (Inferior Wall) קרויה קרקע פרוזדור.

7. ראה הערה 2. כאן הובאה השיטה הנקוטה אצל האחרונים. במאמר המלא נכתב פירוש נוסף.
8. במונחי האנטומיה של האקדמיה ללשון העברית (תשי"ז) מכונה הקפל 'כיפת הנרתיק', כתרסום שמו הלטיני (Fornix). כיון שהמונח מבלבל קראתי לו 'קפל'.
9. לאחר לידה ראשונה הופך פתח צוואר הרחם מעיגול לחרין, והצוואר שסביבו נראה כמין שפתיים-שיניים.

פתרונות וקושי

השיטה פותרת את הקשיים דלעיל א4, ב, ג.¹⁰ אך אינה פותרת את הקשיים הנותרים (את חלקם יש לנסח באופן שונה מעט), ויש בה קושי נוסף:

ח. החילוק בין גג הפרוזדוד לקרקעו, היינו דופני הנרתיק העליונה והתחתונה, יוצא מן ההנחה שהנרתיק רחב והדם לא יכול לעבור מדופן לדופן. במציאות, הדפנות הללו צמודות זו לזו.

4. שיטת מעשה טוביה

ר' טוביה כ"ץ הרופא¹¹ ביאר את שיטת רמב"ם א באופן שונה מעט: [א] הבדיל בין המקור לחדר – המקור הוא כיפת הרחם (Fundus), והחדר הוא חלל הרחם. [ב] החצוצרות-העליה מחוברות אל כיפת הרחם, והלול הוא פתחי החצוצרות אל הרחם (באזור ה-Isthmus); שם נמצא גג הפרוזדוד.

פתרון וקשיים

השיטה פותרת את הקשיים א1-א3 דלעיל, אך אינה פותרת את השאר. בנוסף, אין היא מתיישבת כלל בפירוש המשנה והתלמודים, ובשכל הישר: [1] דם הנידות בא מעורקים קטנים המזינים את רירית הרחם ומתפרקים בעת הוסת. רירית הרחם פרושה על פני כל חלל הרחם. לפיכך אין סיבה להבדיל בין כיפת הרחם לחלל הרחם, ואין טעם לחלק בין דם הנמצא מן הלול ולפנים לנמצא מן הלול ולחוץ. [2] חוזרים הקשיים ב-ג דלעיל, ביתר שאת. [3] כיצד יתכן שמחד – גג הפרוזדוד הוא באזור כיפת הרחם, ומאידך – אותו מקום גופו הוא המקור, שהחדר נמצא מתחתיו והפרוזדוד מתחת שניהם.

5. שיטת ר"י קאפח

ר' יוסף קאפח¹² פירש מעין שיטת רמב"ם ב; אלא שלדבריו הפרוזדוד הוא צוואר הרחם יחד עם הנרתיק. גג הפרוזדוד הוא הקפל שלאחורי צוואר הרחם (Posterior Fornix), שהוא המשך הנרתיק, וקרקע הפרוזדוד הוא החלק החיצוני של הנרתיק, מצוואר הרחם וחוצה. הלול ובין השיניים מקום

10. ראה בארוכה תשובת רמ"פ מקראקא (למעלה הערה 2).

11. ר' טוביה כ"ץ, מעשה טוביה, ויניציא תס"ז, חלק שלישי – גן נעול, פרק א, דף קלב ע"ב.
12. ר"י קאפח, הערות לפירוש המשנה לרמב"ם, נדה ב ה, בתרגומו (ירושלם תשל"ב). הקיצור כאן נטול מן ההערות 19, 32, 39. וראה מכתבו בתוך ר"צ ערוסי, טהרת משה, קרית אונו תשע"ז, עמ' קצח: 'אשר להערת כב' לדברי הרמב"ם בפ"ב נדה הל' ה והערותי שם, הדברים שקולים וניתן לומר בהם לכאן ולכאן, והשאלה המטרידה את הכל היא לא רק מה שהרמב"ם אמר, אלא ובעיקר מה המשנה אמרה והשלכותיה למעשה.'

אחד הם: צוואר הרחם לכל אורכו, מהפתח החיצוני (External Os) עד הפתח הפנימי (Internal Os).

פתרונות וקשיים

הפירוש מנסה לפתור את כל הקשיים האנטומיים דלעיל, ובעיקר את א3 – העדר נקב הלול. ברם אין הוא פותר את כל הקשיים האחרים, ואף אינו מתיישב: [1] בתלמודים נאמר שהלול פתוח בין העליה לפרוזדור, ואם כן אי אפשר שהלול – צוואר הרחם, כלול בפרוזדור. [2] בקפל האחורי (גג הפרוזדור) אין מקור לדם, ועל כן מסתבר שדם הנמצא שם הגיע מצוואר הרחם, ואי אפשר לטהרו ודאי. [3] במשנה נאמר שדם החדר טמא, ומתבאר שדם העלייה טהור (כמפורש בירושלמי). אך כיון שדם החדר (הרחם) ודם העלייה (החצוצרות) יוצאים שניהם דרך צוואר הרחם, אין כל דרך לדעת מהיכן הגיע הדם.¹³

פירושים נוספים נכתבו על שיטת הרמב"ם, ולא מצאתי בהם שינויים משמעותיים מן השיטות המנויות למעלה.¹⁴

6. סיכום

נמצאנו למדים כי שיטת הרמב"ם והשיטות הנלוות לה אינן מתיישבות עם המבנה האנטומי, או עם המשנה והתלמודים, או עם שניהם. אי אפשר לנו להכחיש את המציאות שאינה מתיישבת עם פירוש רבנו הגדול, ולפיכך אין אנו יכולים ללכת בדרכו.¹⁵ ברי שאילו היה רבנו איש האמת יודע את בניינה האמיתי של אשה, היה מפרש את משנתנו בדרך אחרת.¹⁶

בנספח נדון בנסיונות נוספים לביאור המשנה, שאינם בנויים על שיטת הרמב"ם.

13. על כך כותב הרב קאפח בהערה 34: 'אין הכוונה מן העליה ממש כלומר מן החצוצרות ... אלא הכוונה וחזקתו טהור כדם העליה ודפנות הצוואר והנרתיק.' אין בכך תשובה על השאלה כפי שנכתבה כאן. ועוד, לפירוש זה לא היתה המשנה צריכה להזכיר כלל את העלייה, ולא היו התלמודים נזקקים לפרש היכן מקומה.

14. ראה E. Rosenbaum, *Une conférence contradictoire Religieuse et Scientifique sur l'Anatomie et la Physiologie des Organes Génitaux de la Femme*, Francfort-sur-Mein [Frankfurt am Main] 1901, p. 83; רמ"מ כשר, 'על ההצעה לתקנת נשים בעניני נדה', *נועם ח* (תשכ"ה), עמ' שיז-שכה, שמ-שמב; רי"מ לוינגר, לברור המונחים (להלן הערה 99), עמ' קפט-קצ; הנ"ל, המבנה האנטומי (להלן שם).

15. על פי חידושי חתם סופר, נדה יח א. ועיין דבריו בשו"ת חתם סופר, יורה דעה קסז.

16. וראה מורה הנבוכים, חלק ג, סוף פרק יד.

ג. שיטת הקדמונים

לעומת שיטת הרמב"ם אנו מוצאים שיטה שלמה בפירושי גדולי הראשונים שקדמו לרמב"ם: רבנו חננאל, רבנו גרשום, בעל הערוך ורש"י. שיטה זו מוכחת גם מתוך בירור משמעם של המונחים השונים, בהם השתמשו חכמים לתיאור חלקי הבנין. נעיין עתה בקצרה במשמעו של כל מונח, ולאחר כל בירור נביא את פירושי הראשונים.

ביסוד בירורינו תעמוד הנחה יסודית: לא באו חכמים ללמד את חכמת האנטומיה לחכמים ולרופאים, לשם חכמה, כי אם ללמד ידיעות יסודיות ופשוטות בתבנית הגוף, לצורך קיום הלכות מעשיות בענייני טומאה וטהרה. הן משנת הבנין והן משנת הבית החיצון נאמרו לצורך קיום הלכות מעשיות: משנת הבנין – לדינו של דם הנמצא בבדיקה, כמשתמע מן המשניות שלפניה וכאמור בסופה. משנת הבית החיצון – לצורך ידיעת מקום הטומאה, כאמור בראשה וכמבואר בבבלי נדה מא ב.

מכך עולה כי: [א] להבדיל מדברי אגדה שנאמרו לצורך משל או לידיעה בעלמא, כאן ברי שחכמים הזכירו איברים ידועים ומוכרים להם. [ב] האיברים הנדונים עשויים להיוודע לכל אשה (כאשר יוסברו לה), מחכמנית ולמדנית עד בורה וריקנית. לא יתכן שמדובר באיברים הידועים רק לרופאים.

7. בירורי לשונות; פירושי רבנו חננאל ובעל הערוך

פרוזדור

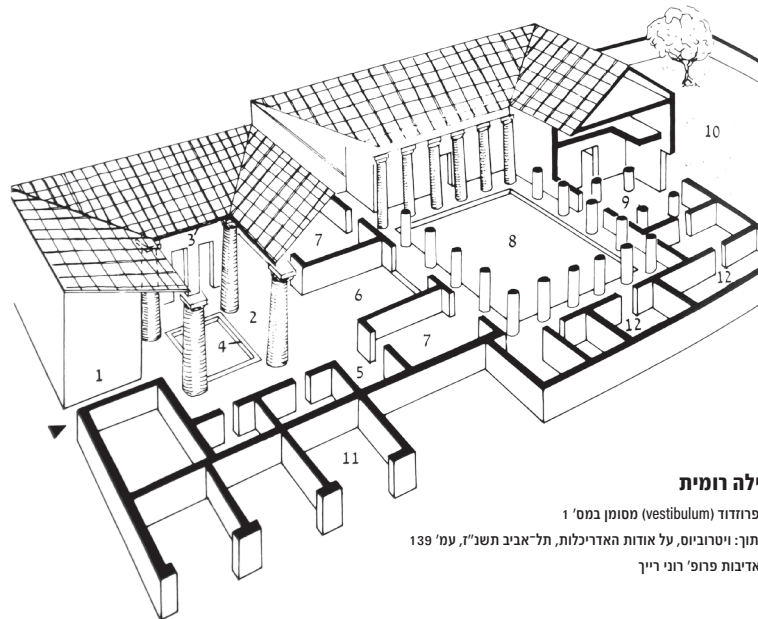
ביוונית פרוסטאדוס, צורת-משנה של פרוסטאס (προστάς; προστάδος). מבוא, חדר-מבוא, כניסה.¹⁷ וכן אמרו 'התקן עצמך לפרוזדור כדי שתיכנס לטריקלין' (משנה אבות ד טז).¹⁸

בשתי סוגיות בבבלי נאמר שלאשה יש פרוזדור ולבהמה אין פרוזדור.¹⁹ עלינו לעיין עתה בגופה של אשה ובגופה של בהמה, ומן החילוף בינותן נדע איזהו הפרוזדור.

17. ראה H.G. Liddel and R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, 9th Edition, Oxford 1996, p. 1526; ש' היימנס, המילים השאולות מיוונית ומלטינית במשנה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב תשע"ג, עמ' 180. ועיין פירוש רד"ק, מלכים א ז ז; ר"ח קאהוט, ערוך השלם, ערך פרוזדור.

18. המונח הלטיני לפרוזדור הוא vestibulum – שטח קטן בכניסה לבית, ממנו נכנסים למדורי הבית השונים (ראה שרטוט בעמוד הבא). לענין ממצא וילות בארץ ישראל ראה י' הירשפלד, בית המגורים הארץ-ישראלי, ירושלים תשמ"ז, עמ' 26-53.

19. שבת פו ב; חולין סח א, ומקבילה בכורות מו ב. הסוגיות נדונו בהרחבה במאמר המלא.

וילה רומית

הפרוזדור (vestibulum) מסומן במס' 1
 מתוך: ויטרוויוס, על אודות האדריכלות, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 139
 באדיבות פרוי' רוני רייך

לבהמות גסות ודקות יש את כל מערכת האיברים הפנימיים המצויה באשה: נרתיק, רחם עם צוואר, חצוצרות ושחלות. אך האיברים החיצוניים חלוקים: אצל אשה יש פתח לנרתיק (Vaginal Orifice) שסגור במידה רבה על ידי הבתולים (Hymen) או שיוריהם. נקב השופכה (Urethra) סמוך לו, ושניהם פתוחים לפרוזדור הנרתיק (Vestibule). על פרוזדור הנרתיק סוגרים כמין שני שערים – השפתיים הגדולות והשפתיים הקטנות (Labia majora; Labia minora). לעומתה אצל בהמה הפתח והשער חד הם: יש פתח יחיד, שסגור בשפתיים בולטות כלפי חוץ (Labia); לפניו ממנו נמצא הנרתיק; ואילו נפתח נקב השופכה. כלומר, בלשון חכמינו, לאשה יש פרוזדור – חדרמבוא, ולבהמה אין פרוזדור.

אם כן פרוזדור הוא מקום השפתיים הגדולות והקטנות (Labia) ופרוזדור הנרתיק שבינותן (Vestibule).

ובלשון בעל הערוך, ערך פרוזדור: 'פירוש, פרוזדור לשון יון הוא, והוא בין השער לחצר המלך קודם שיכנס לפני המלך. ושל אשה במקום ערוה בשפתות ערוה שמו פרוזדור'.²⁰

20. וכן פירש בשו"ת בנימין זאב, סימן סח, כנראה על פי הבנתו בדברי רש"י.

חדר

בלשון מקרא ובלשון חכמים משמעו בייחוד 'חדר פנימי'.²¹

בבבלי נאמר 'החדר מבפנים והפרוזדור מבחוץ', ובירושלמי נאמר 'החדר לפנים מן הפרוזדור'. למעלה נכתב כי 'פרוזדור' הוא חדר-מבוא. אם השפתיים הן הפרוזדור המקדים לחדר, הרי שהחדר גופו הוא הנרתיק (Vagina). וכן כתב רבנו חננאל: 'הרואה דם בשפופרת. כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החדר במקור',^{21*} ונמצא הדם שותת ויוצא דרך השפופרת.²² החדר הוא הנרתיק, והמקור הוא צוואר הרחם.²³

עלייה

משמעה: חדר שעל גבי חדר; קומה שנייה.²⁴

בשני התלמודים נאמר שהעלייה היא על גבי החדר והפרוזדור, כמשמעות שמה. מאחר שנתברר כי 'פרוזדור' הוא מקום השפתיים ו'חדר' הוא הנרתיק, הרי העלייה היא שלפוחית השתן (Bladder), שעומדת מעל השפתיים והנרתיק. וכן פירש רבנו חננאל: '... דעלייה שהיא מקום השתנת מי רגלים',²⁵ כלומר המקום ממנו יוצאים מי הרגלים להשתנה.

21. בלשון מקרא: כגון בראשית מג ל: 'וַיָּבֹא הַחֲדָרָה וַיִּכְן שָׁמָּה'; שמות ז כח: 'בְּכִיתָךְ וּבְחֲדָרְךָ מִשְׁכְּבְּךָ'; וראה מ"צ קררי, מילון העברית המקראית, רמת גן תשס"ו, בערכו. בלשון חכמים: משנה אהלות ח ו: 'וכן שני חדרים שהן פתוחין לבית'; בבא בתרא ג ז: 'בונה את החדר לפנים מביתו'; שם ד א: 'המוכר את הבית לא מכר ... ולא את החדר שלפנים ממנו'. ועיין עוד משנה עירובין ו ו.

21*. הערת עורך: לפי ר"ח לכאורה רק "פי השפופרת בתוך החדר במקור" אך גוף השפופרת אינו בתוך החדר (בהנחה שהחדר הוא המקור). הרי ש"החדר" בדבריו מתייחס לצוואר הרחם ולא לנרתיק.

תשובת המחבר: כוונת ר"ח שהאשה החדירה ("נתנה") את פי השפופרת לחדר עד שנכנסה למקור, ומלשונו ברור שהמקור איננו החדר. אילו החדר הוא צוואר הרחם, נמצא שלנרתיק אין כל כינוי (ע"ע פרוזדור).

תגובת העורך: מלשון הר"ח נראה לכאורה שהמחבר צודק. וגם פירוש הר"ח לב"ב כד, א (להלן הערה 25), מובן טוב יותר לפי הבנתו כאן. אך צ"ע. שהרי ממשנת הבנין (נדה ב, ה) שפתחה ב"חדר" – "דם החדר טמא", וסיימה ב"מקור" – "שחזקתו מן המקור", משמע שהחדר והמקור חד הם.

תשובה לתגובה: המקור-הרחם אינו כלול בַּמִּשְׁלָל לבנין מפני שהוא ידוע ומוכר, ועל כן נקרא כאן בשמו הרגיל. לענין ביאור המשנה ראה להלן סעיף 13.

22. א' הורביץ, 'פירוש רבינו חננאל למסכת נדה מגניזת קאהיר', הדרום נא [ניסן תשמ"א], עמ' 54. וכן כתב על פיו בעל הערוך, ערך שפופרת: 'הרואה דם בשפופרת מהו. פי' כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החדר במקור, ויורד הדם בחלול של שפופרת ואינו נוגע בבשרה'.

23. ואילו הרמב"ם, הל' איסורי ביאה ה טז, כתב לשיטתו: 'האשה שהכניסה שפופרת בפרוזדור...'

24. כגון משנה בבא בתרא ג ז: 'בנה עלייה על גבי ביתו'; אהלות ז א: 'היתה עלייה אחת על גבי שני בתים'.

25. מובא בשמו בספר הנר, בבא בתרא כד א, ומצוטט בערוך, ערך פרוזדור.

בענין מקומה של העלייה יש חילוף בין התלמודים: בירושלמי נאמר שהיא 'נתונה על גבי החדר עד חצי פרוזדוד'; ואילו בבבלי נאמר שהיא 'בנויה על גבי שניהן [על החדר והפרוזדוד]'. אין זו סתירה, שכן 'על גבי שניהן' הוא לשון סתום, ואפשר לפרשו 'על גבי זה כולו ועל גבי זה עד חציו'.

בציורים מסויימים אנו רואים שכאשר אשה עומדת, השלפוחית מונחת אמנם מעל רובן של השפתיים, אך כיון שצורת השלפוחית היא מעין משולש ישרזווית מוטת על צידו, וזוויתו הישרה כלפי פנים הגוף, נמצא שעיקר ורוב השלפוחית עומד מעל חציין הפנימי של השפתיים (וראה איורים 1, 6, שם כל השלפוחית מעל חצי השפתיים). אם כן יש מקום לשתי הנוסחאות שבאו בתלמודים, ובירושלמי נאמרו הדברים יותר בדקדוק.²⁶

לול

משמעו: מעבר צר או חלל צר.²⁷ בירושלמי הוא מכונה 'פיתחה שלעלייה'.

בבבלי נאמר שהלול 'פתוח בין עלייה לפרוזדוד', ובירושלמי 'פיתחה שלעלייה פתוח לפרוזדוד'. אם כן 'לול' שבסוגייתנו הוא מעבר צר – השופכה (Urethra), דרכה יוצא השתן מן השלפוחית אל הפרוזדוד וחוצה. בלשון 'לול' כיוונו חכמים להבדיל בין פתח הנרתיק הרחב, לפתח העלייה הצר.

מקור

משמעו: מקום מוצא לנביעה.²⁸

26. הדבר תלוי גם בזווית גוף האשה, אם היא זקופה לגמרי או מוטת מעט לפניה; וראה למעלה סוף הערה 1. אך אין צורך לחקור בזה יותר מדאי, שהרי ברי כי שמואל בעל המאמר לא עמד עם סרגל ומדוויית על פרטי הדברים לדקדוקי דקדוקיהם, וכנודע אין גופו של אדם שווה לגמרי לחבירו. אלא אמר דרך כלל שהשלפוחית מעל השפתיים, וביתר דקדוק עיקרה עד חצי השפתיים. אף בימינו אם תעמוד למדוד תמצא חילוקים בין הציורים שבספרים, וראה במאמר המלא.

27. כגון משנה מידות ד ה: 'ולולין היו פתוחין בעלייה לבית קודש הקדשים, שבהן משלשלים את האומנים בתיבות'; תוספתא סוכה ג טו (ומקבילות): 'לול קטן היה בין האולם ולמזבח למערבו של כבש. אחת לשבעים שנה פרחי כהונה יורדין לשם ומלקטין משם יין קרוש כעגולי דבילה' (ועיין בבלי פסחים לד א); תוספתא ב"ב א ד: 'יש לו גג ברשות הרבים ומבקש לבנות על גביו עלייה ... כיצד הוא עושה. עושה לו לול ופותחה לתוך ביתו'. וראה מילון קדרי (למעלה הערה 21), ערך 'לולים'.

28. ללשון מקרא ראה מילון קדרי (למעלה הערה 21), ערך 'מקור'. לא מצאתי בלשון חכמים 'מקור' מלבד מקור של נידה הנדון כאן, ומקור של זב ובעל קרי (ספרא זבים פרק ב, ח). מקור של זכר הוא ודאי פתח השופכה.

בלשון מקרא מכוון כנראה לפתח הנרתיק.²⁹ בלשון התנאים וחכמי ארץ ישראל מכוון לגוף הרחם,³⁰ או לצוואר הרחם.³¹ לשון אחר: הרחם עם צוואר, לפי ששניהם איבר אחד. לא מצאתי יוצא מכלל זה, מלבד סוגיה אחת בסתם תלמוד בבלי, בה 'מקור' הוא אזור פתח הנרתיק (Vaginal Orifice).³²

אף רבנו חננאל ובעל הערוך כתבו: 'הרואה דם בשפופרת. כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החדר במקור' (למעלה, ערך חדר). אם כן לשיטתם המקור הוא צוואר הרחם. וכן משמע מפירוש רבנו גרשום שיובא להלן. אך לשיטת רש"י ורמב"ם 'מקור' שבמשנתנו הוא החדר, ואלו שני שמות למקום אחד.³³ זהו הדבר היחיד שבו נחלק רש"י על חבריו לשיטה, אך גם רש"י מודה שמקור הדם הוא סוף החדר.³⁴

8. סיכום; פירושי רבנו גרשום ורש"י

מבירורינו עולה שבניינה של אשה כך הוא (איור 6): המקור הוא הרחם (Uterus) עם צוואר הרחם (Cervix), שמהם שופע הדם; החדר הוא הנרתיק (Vagina); הפרוזדור הוא מקום השפתיים הגדולות והקטנות (Labia majora; Labia minora) ופרוזדור הנרתיק שבינותן (Vestibule), ומשמש מבוא לחדר ולעלייה; העלייה היא שלפוחית השתן (Bladder), שבנויה על

29. ויקרא כ יח: 'וְגִלָּה אֶת עֲרֹתָהּ אֶת מְקַרְהָ הָעֶרְוָה וְהָיָה גִלְתָּהּ אֶת מְקוֹר דְּמִיָּהּ'. ועיין בבלי נדה מא ב: 'דא"ר יוחנן משום רשב"י, מניין שאין אשה טמאה עד שיצא מדורה דרך ערותה, שנאמר ... וגלה את ערותה את מקורה הערה'. בשו"ת נודע ביהודה תנינא, אבן העזר כג, פירש כי 'מקור' שבכתוב הוא פתח הנרתיק, וכן מסתבר. וראה עוד להלן סעיף 14, ראייה ד'.
30. תוספתא סוטה ו ד ומקבילות: 'ר' מאיר אומר אפילו עוברין שבמעיי אמותן אמרו שירה, שנאמר במקלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל'. ואמרו בבבלי ברכות נ א: 'ממקור נפקא', כלומר ר' מאיר דרש את התיבה 'מקור', היינו הרחם שהעובר נתון בו (ועיין בבלי כתובות ז ב). תוספתא נדה ח ב (ובבלי שם סו א): 'הרי שהיתה נשאת וראת דם בשעת תשמיש ... כיצד בודקין אותה. מביא שפופרת ונותן לתוכה מכחול, ומביא מוך ונותן בראש המכחול. נמצא על ראשו הרי זו טמאה, מפני שהוא דם המקור'. בבבלי שם: 'בידוע שמן המקור הוא בא', ומשמע יותר שהמכוון לרחם עצמו. ירושלמי נדה ג א: 'מקור הוא, שהוא מגדל חתיכה', והיינו הרחם. בבלי נדה מא ב: 'מקור מקומו טמא', והנדון דם שיצא דרך הדופן בניחוח קיסרי.

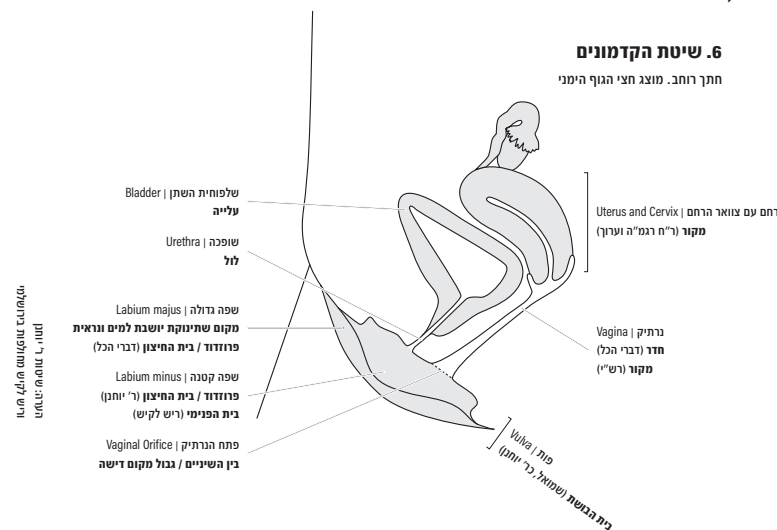
31. ויקרא רבה יד ט: 'אום שלאשה מלא דם ועומד, וממנו יוצא למקור נידתה. וברצונו שלהקב"ה הולכת טיפה שלבולגית [=של לבנונית] ונופלת לתוכו, מיד הולד נוצר'. האום הוא הרחם, והדם יוצא למקור – צוואר הרחם. וכן הטיפה נכנסת לתוכו.

32. נדה נז ב: 'הדור מי רגלים למקור ואיתו דם'. וכן במקבילה, שם נט ב. לפירושה ראה במאמר המלא, פרק ח.

33. רש"י נדה יז ב, ד"ה דם החדר; שם, ד"ה שחזקתו; ב"ב כד א, ד"ה ספיקו טמא. מסתבר שמקורותיו של רש"י הם הפסוק שבהערה 29, והסוגיה שבהערה 32. רמב"ם הל' איסורי ביאה, ה ג.

34. עיין רש"י בבא בתרא כד א, ד"ה ספיקו טמא, בסופו. נתבאר במאמר המלא, פרק ה, 'סוגיית רוב וקרב'.

גבי החדר והפרוזדור; הלול הוא השופכה (Urethra) שמחברת בין העלייה לבין הפרוזדור, ופתחה נמצא מעל לפתח החדר.

תיאור זה מכון לפירוש רבנו גרשום, בבא בתרא כד א: 'המקור הוא פנימי מכולן, והחדר סמוך למקור, והפרוזדור הוא החיצוני, ועליה בנויה על גבי שתייה על גבי החדר והפרוזדור, ולול פתוח בין עליה ופרוזדור.^{35*}

אף רש"י לכך כיוון: 'חדר מבפנים ופרוזדור מבחוץ. שניהם זה אצל זה בעובי גופה; חדר לצד אחוריה ופרוזדור לפניה. וכותלי רחם למטה באמצע פרוזדור, ודרך שם דמים יוצאים. ולול פתוח כו'. ודמי עליה באין לפרוזדור דרך הלול.^{36*} כלומר, הנרתיק נוטה מלמטה למעלה באלכסון, כלפי

35. וכן נכתב בפירוש קדום מלפני זמנו של רש"י: 'דם החדר טמא. דקרום למקור. ... החדר מבפנים למעלה בצד המקור, והפרוזדור למטה בצד החדר, ועליה בנויה על גבי שניהם. כלומר החדר עליון וסמוך למקור, והפרוזדור תחתון וסמוך לתחתית החדר (ר"א מושקוביץ, 'שלושה פירושים קדומים למסכת נדה', חצי גבורים – פליטת סופרים, י [ניסן תשע"ד], עמ' צח).

36* הערת העורך: יותר פשוט לפרש את רבנו גרשום כך: (כשיטת קצנלסון, להלן בנספח). המקור הוא הרחם. החדר הוא צוואר הרחם. והפרוזדור הנרתיק עם חצר הפות. ואז בשכיבה שלפוחית השתן נמצאת מעל כל החדר (כל צוואר הרחם) וחצי הנרתיק. (אם כל הרחם הוא החדר, אזי השלפוחית נמצאת רק מעל לחציו!) עכ"פ אין ראיה שרבנו גרשום פירש אחרת. תשובת המחבר: ממקום זה אמנם אין ראיה לפירושי או לפירוש העורך, אך יש ראיה מפירושו של רבנו גרשום בבכורות מו ב. ראה במאמר המלא, פרק ג ערך 'פרוזדור', ודוק. 36. רש"י, נדה יז ב. מעין זה כתב רש"י בבבא בתרא כד א, ד"ה ספיקו טמא: 'החדר מבפנים בעובי גופה לצד אחוריה, והפרוזדור מבחוץ לצד פניה, והעליה בנויה על גבי שניהם ודם העליה טהור, ולול פתוח מעליה לפרוזדור.'

אחוריה;³⁷ והשפתיים נוטות מלמטה למעלה באלכסון, כלפי פניה. [השלפוחית על גבי שני האלכסונים. ראה איור 6.] דופני הנרתיק³⁸ נפתחים למטה בין השפתיים, ודרך שם יוצא דם הנידות. דמי השלפוחית (מדלקת בדרכי השתן) באים דרך השופכה אל בין השפתיים. אף דברי רש"י בהמשך הסוגיה ובמקומות אחרים מתיישבים בדרך זו, ולא נאריך.³⁹

ד. ביאורים למשנה ולתלמודים

9. ביאור משנת הבנין (נדה ב, ה)

משנתנו באה לענין מעשי – כיצד תדע אשה איזה דם טמא ואיזה דם טהור; איזה ספק ואיזה ודאי. לשם כך פירשה את בנינה של אשה, למען תדע כל אשה את איבריה. כל האיברים והמקומות הנזכרים במשנה ובתלמודים, הם איברים שנקל להרגיש בהם.⁴⁰

סדר האיברים במשנה הוא על פי חומר דיניהם: דם החדר טמא ודאי; דם הפרוזדור טמא מן הספק; דם העלייה טהור. וזה פירושה: דם החדר-הנרתיק, טמא מפני שהוא בא מן המקור-הרחם. דם העלייה-השלפוחית טהור, מפני שהוא בא מחולי בדרכי השתן ואינו דם וסת.⁴¹ נמצא דם

37. כלשון רי"ד בפסקיו על אתר: 'החדר הוא המקור, ועומד בפנים לצד אחורי האשה'.
38. בלשון של רש"י 'רחם' הוא לעתים רחם שלנו (Uterus), כלשון מקרא בירמיהו (לא טו), ולעתים הנרתיק (Vagina), כלשון חכמים. כוונתו של רש"י כאן היא לנרתיק, ועיין רש"י יבמות עה ב, ד"ה והאי לא גריד. את השפתיים מכנה רש"י 'כותלי בית הרחם' (רש"י ברכות כד א, ד"ה תכשיטין שבפנים; שבת פו ב, ד"ה דאית לה פרוזדור). ענין זה נדון בארוכה במאמר המלא, פרק ג, ערך רחם.
39. אי אפשר לפרש את דברי רש"י כשיטת הרמב"ם, שכן לדבריו כותלי הרחם דרכם יוצאים הדמים נמצאים 'למטה באמצע פרוזדור', ולשיטת הרמב"ם אמצע פרוזדור הוא אמצע צוואר הרחם או אמצע הנרתיק (קושיה זו יישב בדוחק בשו"ת ב"ח החדשות, סימן לה, לדרך רמב"ם א). אף דבריו בהמשך הסוגיה אינם מתיישבים לשיטת הרמב"ם, כגון בד"ה ספקו טמא (הראשון והשלישי). ואין צורך להאריך אלא די לעיין בביאורים שלהלן, סעיף 11, ולהשוותם לפירוש רש"י בכל הסוגיה, ולראות שהם עולים יפה (במאמר המלא נתפרשו כמה דיבורים). אחרונים רבים סברו שרש"י פירש כשיטת הרמב"ם, ומתוך כך נדחקו בדבריו. כגון שו"ת ב"ח החדשות, סימן לד-לה; סדרי טהרה, יו"ד קצד כו; חזון איש, יו"ד קה א. אך כבר בעל חתם סופר עמד על כך שהם חלוקים (ראה המצוין בהערה 15).
הערת עורך: לגבי שיטת רש"י, קשה להתעלם מפרשנות בעלי התוספות (למשל: נדה מב, א, ד"ה אמאי), אף שהיא לכאורה נסתרת מדברי רש"י (נדה כא, ב, רש"י ד"ה שמטמאה בפנים כבחורין). תגובת המחבר: ראה במאמר המלא, פרק ח, 'אותו מקום בלוע הוי', ודוק.
40. צוואר הרחם ניתן למישוש באצבע. מקומה של שלפוחית השתן ניכר בעת הצורך להטיל מי רגלים (כשהיא מלאה). הרחם בולט לעין בעת הריון מתקדם ובעת ניתוח קיסרי ('יוצא דופן').
41. על פי הירושלמי: 'כיני מתניתה, דם החדר טמא ודם עלייה טהור'. כיני מתניתה – כן היא המשנה, כלומר כך פירוש המשנה. לענין חולי בדרכי השתן עיין רש"י נדה נט ב, ד"ה מזנקת: 'ומכה יש בה'.

בפרוזדור. במקום השפתיים; והרי ספק אם בא מן המקור, והוא טמא, או שמא בא מן העלייה דרך הלול, והוא טהור; ספיקו טמא. טמא מן הספק, לפי שחזקתו מן המקור-הרחם, מפני שחולי בדרכי השתן אינו מצוי כדם וסת.

10. הקדמה לביאור התלמודים

לשם הבנת התלמודים עלינו להקדים ולבאר את צורת הפרוזדור – מקום השפתיים, כפי שהוא נראה מקדמת הגוף כלפי אחר, באשה עומדת: פנימה לשפתיים הגדולות (Labia majora), לאחר תלתול בשר (Glans Clitoris), מתחילות השפתיים הקטנות (Labia minora) שבינותן פרוזדור הנרתיק (Vestibule). באמצעה לערך נמצא פתח הלול-השופכה (Urethral Orifice), והוא בולט מעט מן השטח שסביבותיו. סמוך ופנימה ממנו נמצא פתח הנרתיק (Vaginal Orifice). סמוך לאחר פתח הנרתיק מסתיימות השפתיים הקטנות והגדולות. כל המקום בנוי באלכסון, והוא משתפל ויורד מן החוץ כלפי פנים. כולו מלא קפלים וקמטים.

11. ביאור התלמודים

בשני התלמודים הבדיל רב הונא בין דם הנמצא מן הלול ולפנים, שטמא ודאי, לדם הנמצא מן הלול ולחוץ, שטמא מן הספק. על פי ההקדמה הדברים פשוטים: דם שנמצא מפתח השופכה ופנימה בסמוך לפתח הנרתיק, טמא ודאי, מפני שודאי בא מן הנרתיק.

לעומתו דם שנמצא מפתח השופכה כלפי חוץ (כלפי מעלה), אפשר שמקורו בשופכה הסמוכה לו. עדיין מסתבר יותר שהדם בא מהנרתיק ממנו יוצאים רוב הדמים, ויצא כלפי חוץ בשעה שהאשה נכפפה (שחתה) לפנים. לפיכך טמאה מן הספק.⁴²

בסוף הסוגיה בבבלי (יח א), הבדילו בין גג הפרוזדור לקרקע הפרוזדור. מפשוטו של ענין עולה שהגג והקרקע מצויים שניהם מן הלול ולפנים.⁴³ כאמור, המקום כולו בנוי באלכסון.

42. זה פירוש 'ספקו טמא' שבמשנה על פי הירושלמי, בשונה מפירוש רש"י (במשנה, ובד"ה מן הלול ולפנים ודאי טמא). עיין מראה הפנים לירושלמי נדה ב ה, ד"ה אלא כן. [על פי פירוש זה מתורצות קושיות התוספות, ד"ה מן הלול. ראה במאמר המלא, פרק ה, 'סוגיית רוב וקרוב', בהערה.] הובלע כאן ביאור לסוגיית רוב וקרוב (בבלי בבא בתרא כד א), ובמאמר המלא נכתב לה ביאור נוסף.

43. כפירוש רש"י, ד"ה בקרקע פרוזדור. שיטת הרמב"ם בפירוש המשנה מחולפת, והיא נדונה במאמר המלא, נספח א.ד.

אם כן קרקע פרוזדור היא החלק הפנימי של מקום השפתיים, שנמוך יותר כאמור. שם פתח הנרתיק, ועל כן דם הנמצא בו טמא ודאי.⁴⁴

גג פרוזדור הוא השטח הקטן שבין פתח הנרתיק לפתח השופכה, הגבוה יותר. שם יש להסתפק קצת שמא בא הדם מפתח השופכה, ולפיכך טמא מן הספק.

החילוק בין גג הפרוזדור לקרקעו הוא דק, והישוב דחוק; ולפיכך לא אמרו חילוק זה למעלה.⁴⁵ נראה שמפני כך פסק הרמב"ם כרב הונא (ה' איסורי ביאה ה' ה), על פי הכלל שאין סומכים על יישוב דחוק.

נמצא שמשנת הבנין ותלמודיה מתפרשים יפה על פי שיטת הקדמונים, ואך ורק על פיה.

ה. משנת הבית החיצון ותלמודיה

12. משנת הבית החיצון (נדה ה, א)

כל הנשים מיטמות בבית החיצון, שנאמר דם יהיה זובה בבשרה. אבל הזב ובעל קרי אינן מיטמין עד שתצא טומאתן לחוץ.

המשנה מחלקת בין נשים לאנשים.

כל הנשים – נדה זבה ופולטת שכבת זרע,⁴⁶ נטמאות משיצאה הטומאה לבית החיצון, אף שלא יצאה עדיין לחוץ והיא טומאת בית הסתרים.⁴⁷ שנאמר דם יהיה זובה בבשרה, כלומר בתוך בשרה.⁴⁸

אבל אנשים נטמאים רק משתצא טומאתם לחוץ.

הבית החיצון הוא המקום שבו אשה נטמאת, ועל כן הוא המקום שבו אשה בודקת אם נטמאה. בתלמודים דנו בגבולו של הבית החיצון.

44. בזה יתבארו דברי רש"י, ד"ה בקרקע פרוזדור: 'שהחדר נמוך ושוה לפרוזדור', שכן פתח הנרתיק הוא בסופן הפנימי של השפתיים.

45. ועיין תוס' נדה יז ב, ד"ה מן הלול; ר"ן שם יח א, ד"ה לימא פליגא; ועוד הרבה ראשונים ואחרונים.

46. ספרא זבים, פרשה ד, ד; בבלי נדה מא ב.

47. עיין ספרא זבים, פרק ד, ה; בבלי שם.

48. 'בשר' בלשון מקרא משמש לעתים כינוי לערוה בלשון נקייה, כגון: 'כי יהיה זב מבשרו ... רר בשרו ... או החתים בשרו ...' (ויקרא טו, ב-ג). ומסתבר שאף כאן זה משמעו.

ירושלמי ובבלי

ירושלמי יבמות ו א	בבלי נדה מא ב
תמן תנינן, כל הנשים מטמאות בבית החיצון. אי זה בית החיצון? ר' יוחנן אמר, עד מקום שהתינוקת יושבת למים ונראת. אמר ליה ר' שמעון בן לקיש, והלא כל הטמאות שהיא מטמא אינה מטמאה [אלא משם]. ⁵⁰ אלא עד בית השיניים.	כל הנשים מטמאות בבית החיצון. הי ניהו בית החיצון? אמר ריש לקיש, כל שתינוקת יושבת ונראת. ⁴⁹ אמר ליה ר' יוחנן, אותו מקום גלוי הוא אצל שרץ. אלא אמר ר' יוחנן, עד בין השיניים. איבעיא להו, בין השיניים כלפנים או כלחוץ? תא שמע דתני רבי זכאי, עד בין השיניים. ובין השיניים עצמו כלפנים. במתניתא תנא, מקום דישה. מאי מקום דישה? אמר רב יהודה, מקום שהשמש דש. ⁵³

49. בפירוש ר"ח (למעלה הערה 22), עמ' 92: 'כל שתינוקות יושבות להשתין (ונראית) [ונראות].'

50. נראה שנוסח כ"י ליידין שבפנים נחסר מעט מטעות הדומות אלא-אלא, והשלמתי מסברה על פי נוסח קטע מינכן: 'והלא טמאות (שהוא) [שהיא] מטמא (משום) [משם] היא מטמא' (י' זוסמן וב' אליצור, גנזי הירושלמי, [בדפוס], עמ' 468. התיקונים מאתי).

51. בפירוש ר"ח: 'בית'.
52. כך בקטע מינכן (בכ"י ליידין: בית), וכמו בשורה הבאה. וכן משתמע מגירסת ר"ח בבבלי. אם כן בשני התלמודים ר' יוחנן (או ר"ל) אומר 'עד בית השיניים', ור' זכאי אומר 'עד בין השיניים'.

53. בפירוש ר"ח נוסף: 'מחוי רב יהודה, מקום שהמכחול דש'.

שיטות ר' יוחנן וריש לקיש מחולפות בתלמודים. מכל מקום בשניהם המסקנה היא 'עד בין/בית השיניים'. נראה שמאחר דחיית השיטה 'מקום שתינוקת יושבת ונראית', כל הסימנים האחרים שנאמרו: 'בין/בית השיניים'; 'מקום דשה'; 'בית הבושת', מכוונים כולם למקום אחד; שהרי בשני התלמודים אין רמז שסימנים אלו חלוקים.⁵⁴

13. בין הבית החיצון לבניינה של אשה

לכאורה היה מקום לומר שהבית החיצון אינו תלוי במשנת הבנין שעסקנו בה למעלה (פרקים א-ד), ואף על גב שנתבררו והוכחו חלקי הבנין הנזכרים בה כשיטת הקדמונים, אין בהם ראיה למקומו של הבית החיצון; ועדיין אפשר שהבית החיצון הוא הנרתיק, כשיטת הרמב"ם (למעלה סעיף 2); ואם כן כל הכתוב בפרקים א-ד הוא הלכה לימות המשיח, לזמן שבית המקדש קיים ושורפים תרומה וקדשים שנטמאו.

אבל אי אפשר לומר כן. משנת הבנין דקדקה ואמרה 'נמצא בפרוזדור ספקו טמא, שחזקתו מן המקור'; וכבר ראינו שבלשון חכמים 'מקור' הוא הרחם וצווארו, ו'חדר' הוא הנרתיק. (סעיף 7, ערך מקור וערך חדר. וראה הערה 21* שם). אילו דם שבתוך החדר-הנרתיק היה מטמא, היתה המשנה תולה את הטומאה בנרתיק, שעליו אמרה בפירוש 'דם החדר טמא', ולא במקור שעדיין לא נזכר.

אלא הדבר ברור שהמשנה כולה דנה בדם שכבר אינו בנרתיק, ויצא לפרוזדור שמחוצה לו. תחילה ביארה את דינו של דם החדר, היינו דם שיצא בוודאות מן הנרתיק אל הפרוזדור, ובפרוזדור בלבד הוא מטמא. אחריו ביארה את דינו של דם בפרוזדור כשאין ודאות שיצא מן החדר, ועליו אמרה 'ספקו טמא שחזקתו מן המקור' – מקור הדמים (רחם בלשוננו), ולא מן השלפוחית-העלייה.

ואמנם כך מפורש בתוספתא נדה ג ט: 'דם הנמצא בפרסדוד שורפין עליו ... והיוצא מן החדר, אם ידוע שדם מכה טהור, ואם לאו טמא'.⁵⁵ אף 'דם העלייה טהור' שבירושלמי, הוא ודאי דם שיצא מן העלייה לפרוזדור וכבר אינו בתוכה. כלומר, כל הדמים שבמשנת הבנין נמצאו בפרוזדור, ואנו דנים מאין יצאו.

54. וכן שיטת הרבה ראשונים, שבין השיניים ומקום דשה מקום אחד הם. עיין ספר והזהיר לסדר ויקרא במדבר, ווארשא תר"מ, דף נז ע"א; רמב"ם הל' איסורי ביאה, ה ב: 'ועד היכן הוא בין השיניים, עד מקום שיגיע אליו האבר בשעת גמר ביאה', היינו עד מקום שהשמש דש; הלכות נדה לרמב"ן, ג א; פסקי הרא"ש נדה, פרק ה א; ואחריהם עוד ראשונים.

55. וכן פירש הרמב"ם, הל' איסורי ביאה ה ה: 'דם הבא מן החדר כולו טמא'.

אם כן החדר והעלייה הם בתים פנימיים, שהדם שבתוכם אינו מטמא; והפרוודוד הוא הבית החיצון, שדם היוצא אליו מן החדר מטמא (מן הלול ולפנים מטמא ודאי, מפני שהוא דם החדר; ומן הלול ולחוץ מטמא מן הספק).⁵⁶ ואמנם כבר כתבו רש"י ובעלי התוספות שהפרוודוד הוא הבית החיצון.⁵⁷

14. ראיות למקום הבית החיצון

להלן נביא ארבע ראיות לכך שהבית החיצון אינו כולל את הנרתיק-החדר, כאמור. (קושיות נוספות על שיטת הרמב"ם הובאו למעלה בסעיף 2.)

א. בירושלמי נדה א א הקשו על שיטת שמאי הזקן שאמר 'כל הנשים דיין שעתן', מדין שרץ שנמצא במבוי, ומטמא למפרע ולא דייח שעתו. ויישבו ואמרו 'שמי אומר, הדא אשה, על ידי שהיא רגילה במי רגלים עשו אותה כמבוי שהוא מתכבד ושטף שלגשמים עובר בו והוא טהור'. כלומר, לשיטת שמאי האשה טהורה מפני שמי רגלים שוטפים את הבית החיצון, ואילו היה בו דם היה יוצא עמהם והיתה רואה.⁵⁸ הדבר ידוע שאין מי רגלים נכנסים לעומק הנרתיק. אם כן למה טהורה האשה, והרי אינם שוטפים את כל הנרתיק ודאי אפשר שהיה בעומקו דם. אלא הבית החיצון הוא מקום השפתיים בלבד, ואין הנרתיק נכלל בו.⁵⁹

ב. פולטת שכבת זרע היא אחת מן הנשים עליהן אמרו 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון' (ראה סעיף 12). בשעת ביאה יוצא רוב רובו של הזרע אל הנרתיק. אילו הנרתיק כלול בבית החיצון נמצא שהאשה פלוטה ועומדת משעת ביאה כל זמן שהזרע שם; ואין מקום לקרותה 'פולטת', ואין מקום לדון על פליטה שנתחדשה כגון 'נדה שפליטה שכבת זרע' (משנה ברכות ג ו, ו).

56. בית החיצון ופרוודוד הם מונחים קרובים במשמעם (ראה סעיף 7, ערך פרוודוד), ואפשר ששני תנאים שנו כל אחד בלשונו.

57. רש"י בבא בתרא כד א: 'נמצא בפרוודוד. נמצא דם לאשה בין כותלי רחם מבחוץ הקרוי בית החיצון'; שבת פו ב: 'דאית לה פרוודוד. בשר כותלי בית הרחם בולט מן השיניים ולחוץ. ובית הרחם הוי מן השיניים ולפנים' [השיניים הן גבול הבית החיצון]; את הלשון 'מטמאה בפנים כבחוץ' שנאמרה על משנת הבית החיצון (בבלי נדה מא ב), פירש רש"י נדה כא ב: 'מאחר שיצא מן המקור לפרוודוד והעמידו כותליה, מיד היא מטמאה'. ועיין עוד דבריו בנדה ב ב, ד"ה הגס הגס. תוספות חולין סח א, ד"ה אדם מבהמה, ובכורות מו ב, ד"ה דאדם מבהמה: 'פרוודוד דהתם (נדה מב ב) הוא בית החיצון'.

הרבה אחרונים דנו אם הבית החיצון הוא חלקו החיצון של הפרוודוד, או שהבית החיצון חיצוני לפרוודוד. כל הנדון הוא לשיטת הרמב"ם שפרוודוד הוא צוואר הרחם (רמב"ם א) או הנרתיק (רמב"ם ב). ברם לשיטת הקדמונים הפרוודוד הוא כל מקום השפתיים [לדעת ר' יוחנן (בבבלי) שהלכה כמותן], ואין מקום לדון מפני שאין מקום חיצוני יותר.

58. אפשר שלכך כיוונו בבבלי נדה ג א: 'ושמאי? כותלי בית הרחם לא מוקמי דם'.
59. על זה הדרך יש לפרש 'הדור מי רגלים למקור ואיתו דם'. ראה למעלה הערה 32.

מקוואות ח ד, ועוד). על כן מוכרח שפליטתה של האשה היא אל מחוץ לנרתיק, ושם הבית החיצון.⁶⁰

ג. במשנת נדה ב ב שנינו: 'נמצא על שלה איוותיאוס [תכף ומיד]',⁶¹ טמאין וחייבין בקרבן. נמצא על שלה לאחר זמן, טמאין בספק ופטורין מן הקרבן. כלומר, רק אם נמצא דם מיד עם סיום התשמיש או דנים שודאי נטמאה תוך כדי תשמיש. חכמים משלו את הדבר לשמש ועד שהיו עומדים בצד המשקוף, 'יצא השמש ונכנס העד, זה היותיאוס'. כלומר זמן קצר ביותר, שנייה או שתיים. ועוד אמרו, 'וסת [היותיאוס] שאמרו, לקינוח ולא לבדיקה'.⁶² כלומר במקנחת ולא בבודקת, מפני שבבדיקה היא מתעכבת ואין בעלה טמא ודאי.

לשון קינוח משמעה בכל מקום ניגוב חיצוני.⁶³ ואמנם בירושלמי שם אמר רב הונא 'כדי שתקנח פי הבית מבחוץ, אבל לא מה שבחדרין [צ"ל שבחדרין = שבחורים]⁶⁴ ולא מה שבסדקין'. כלומר, מקנחת את פי הנרתיק. וכך פירשו ראשונים ואחרונים את הבבלי.⁶⁵

60. על ענין זה עמדו בתוס' נדה מא ב, ד"ה וסבר, ותיצו שני תירוצים: [א] מדובר בגדול וקטנה, והזרע נכנס לבית הפנימי (היינו צוואר הרחם) ונפלט אל הבית החיצון. תירוצ זה אינו מתיישב במציאות, שבה תמיד יוצא רוב הזרע אל הנרתיק. [ב] דין הפליטה אינו אלא כשהזרע היה בבית הפנימי ונפלט לחיצון, אך אם היה בחיצון מלכתחילה אינו מטמא. גם תירוצ זה אינו מתיישב במציאות, שכן רק כמות זעירה ביותר של זרע נכנסת אל צוואר הרחם, והיא אינה חוזרת ונפלטת לנרתיק. ואפילו תאמר שחוזרת, אינה מורגשת כלל. אף לא יועיל לה כיבוד הבית הנוכח במשנת מקוואות ח ד, שהוא ניגוב הנרתיק משיירי הזרע, ותכליתו למנוע פליטה כמבואר שם. [ראה ר"י רבינוזון, 'האם דין פולטת ש"ז פולטת ש"ז וסותרת מנינה, קיים גם בהזרעה תוך רחמית (IUD) כשמבוצעת בשבעה נקיים', אסיא צה-צו (תשרי תשע"ה), הערה 3, עמ' 137-138; ר"מ הלפרין 'פולטת ש"ז – מציאות והלכה', אסיא שם, עמ' 150. שניהם דנו בשאלת הפליטה, ונתקשו בה מאוד, לפחות לדעת רבי יוחנן. אך לשיטת הקדמונים אין כל קושי בדבר, ואדרבה ראה גדולה היא.]

61. ביוונית εὐθεως (מילון לידל-סקוט [למעלה הערה 17], עמ' 714, 716). וכך פירשו הראשונים: פירוש הגאונים לטהרות, מהד' ר"נ אפשטיין, ברלין תרפ"א, עמ' 110; ערוך, ערך אוותיאוס; רש"י, נדה יד א; רמב"ם, פירוש המשנה. ראה היימנס [למעלה הערה 17], עמ' 25.

62. תוספתא נדה ג ה; ירושלמי שם ב ב; בבלי שם יד ב, יב א (הציטוט הראשון מירושלמי והשני מבבלי).

63. כגון 'ומקנחת מבחוץ' (תוספתא נדה ה ד; בבלי שם י ב); 'קניחה בת שבע בשלש עשרה מפות' (בבלי סנהדרין כב א); קינוח של בית הכסא; ועוד הרבה.

64. כך יש לגרוס גם בתוספתא נגעים א ח: 'נראה הנגע בחדרין או בסדקין אין נזקק לו'. והיא ראייה לכאן, שהרי לא יתכן שנגע הנראה בחדר אין נזקקין לו. וכן גרס שם ר"ש, נגעים ב ג: 'בחורין'.

65. רש"י יב א: 'לקינוח. מבחוץ. רש"י יד ב: 'לקינוח. מבחוץ, ולא לבדיקה מבפנים'. וכך משמע מלשון הרא"ש, נדה י ה: 'ולא שתכניסנו מעט לקנח את עצמה, דההוא קינוח מיקרי ולא בדיקה'. וכן דקדק מלשון הרמב"ם ועוד ראשונים בשו"ת נודע ביהודה קמא, יו"ד מו, והחזיק אחריו בשו"ת חתם סופר, יו"ד קסז.

אילו הנרתיק הוא הבית החיצון ושם אשה נטמאת, אף לאחר היותיאוס צריכים להיות טמאים ודאי; שהרי הקינוח מבחוץ, ועדיין יש זמן מעט יציאת הדם מצוואר הרחם, שם היא נטמאת, עד שיגיע אל פי הנרתיק, שם היא מקנחת. אלא מכאן אתה למד שמקום הטומאה הוא מחוץ לנרתיק, במקום הקינוח, ומפני כך אם קינחה לאחר היותיאוס יש להסתפק, שמא בא הדם לאחר ביאה.

ד. בבבלי נדה מא ב דנו באשה שיצאו ממנה ולד ודם דרך דופן, כלומר עברה 'ניתוח קיסרי'. לשיטת ר' יוחנן האשה טהורה, 'דאמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי, מניין שאין אשה טמאה עד שיצא מדוה דרך ערותה, שנאמר "ואיש אשר ישכב את אשה דוה וגלה את ערותה את מקורה הערה" (ויקרא כ יח). מלמד שאין אשה טמאה עד שיצא מדוה דרך ערותה. וכן הלכה.

כתוב זה שהובא כאן, הוא אותו כתוב גופו ממנו למדו חכמים שהמעה באשה חייב, אף שלא גמר את ביאתו.⁶⁶ מקום ההערה באשה הוא חיצוני לגמרי, ואין בזה חולק.⁶⁷ אם כן מסתבר שאף מקום הטומאה הנלמד מכתוב זה הוא חיצון, ושניהם מכוונים לפתח הנרתיק. ואכן בירושלמי יבמות ו א נראה שסוגיית מקום ההערה וסוגיית הבית החיצון קשורות זו בזו.⁶⁸

מאחר שנתברר כי הבית החיצון הוא הפרוזדוד – מקום השפתיים, עלינו לפרש מתוך כך את הלשונות שנאמרו בתלמודים, בו ובגבוליו.

ו. פירושי לשונות

נזכיר כאן שוב את ההנחה שביסוד פירושינו: המשנה נאמרה לצורך קיום הלכות מעשיות, ועל כן מוכרח שהאיברים הנזכרים בה עשויים להיות ידועים ומוכרים לכל אשה ואפילו פשוטה שבפשוטות, כאשר יוסברו לה.

בית חיצון

בלשון חכמים בהרבה מקומות ושם בכולם, 'בית' הוא חדר שלנו – כשהוא בנוי לעצמו או כשהוא חלק מבנין בן כמה חדרים.⁶⁹ בית חיצון הוא

66. ספרא קדושים, פרק יא ב; ירושלמי סנהדרין ז ה (ומקבילה); בבלי יבמות נד א; הוריות ד א.
67. האמוראים נחלקו בשיעור הכנסת האבר, אך לא במקום ההערה; והכל מודים שמתחילת הנרתיק נחשב לגמר ביאה. לביאור מקום ההערה בדקדוק עיין שו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, והמצוין שם.

68. ראה הערה 74.

69. כגון תוספתא בבא בתרא ג ג: 'המוכר את המרחץ מכר בתים הפנימיים ובתים החיצונים, בית היורות בית הקמין ובית האולייארין'. תוספתא סנהדרין י יא: 'מוסרין לו שני תלמידי חכמים בבית הפנימי והוא יושב בבית החיצון'. ירושלמי ברכות ג ה (ומקבילה בבבלי שם כה ב): 'לא ישמש אדם את מיטתו וספר תורה עמו בבית'. וראה למעלה סעיף 7, ערך חדר.

חדר הסמוך לחוץ. כיון שבבניינה של אשה יש כמה חדרים, כאמור במשנת הבנין, הסברה נותנת שבית החיצון הוא החיצוני שבהם – הפרוזדוד; וכך כתבו הראשונים, כאמור בסעיף 13. לשיטת הקדמונים פרוזדוד הוא מקום השפתיים, ועל כן בית החיצון הוא מקום השפתיים.

בעוד שאצל איש הדבר ברור היכן פנים גופו והיכן החוץ, אין הדבר ברור אצל אשה, שבניינה עשוי פתח לפנים מפתח.⁷⁰ מפני כך אשה נטמאת כבר משיצאה הטומאה לבית החיצון; מתוך כך נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש היכן גבולו הפנימי של הבית החיצון; ומפני כך נתנו בו כמה סימנים.

כל מקום / עד מקום שהתינוקת יושבת [למים] ונראית

נוסח הירושלמי 'יושבת למים ונראית', ובדומה פירש או גרס רבנו חננאל בבבלי. כלומר, בית החיצון הוא מן החוץ, ועד המקום הנראה כאשר ילדה יושבת להטיל מים; דהיינו בין השפתיים הגדולות (Labia majora).⁷¹ רש"י מפרש 'כשהתינוקת יושבת נפתח רחמה קצת', היינו השפתיים, שהן המשך דופני הנרתיק.⁷² לא מצאתי בזה חולק.

מקום זה הוא 'בין הַשְּׁפִיטוֹת' – השפתיים הגדולות,⁷³ שהזכיר שמואל בירושלמי שם לענין העראה.⁷⁴ אלא שאף מקום השפתיים הקטנות (שבו נחלקו ר"י ור"ל כמו שיתבאר), נמצא בין השפתיים הגדולות; ולפיכך דקדקו ואמרו 'מקום שיושבת ונראית', ובישיבה אין השפתיים הקטנות נראות.

בין השיניים / בית השיניים

אפשר לפרש בשתי דרכים:

א. דפנות הנרתיק עשויות מראשו עד לסופו קפלים-קפלים, תלמים-תלמים של בשר (Vaginal Rugae) הנראים כמין שיניים. דבר זה נראה לעיניים במבט מן החוץ. הפירוש עולה יפה בלשון הירושלמי ובגירסת ר"ח בבבלי 'בית השיניים', על דרך 'בית הכוסות' (משנה חולין ג א-ב), כלומר מקום העשוי שיניים שיניים; כלשון רש"י 'כמין שינים יש בתוך הרחם תלתולי בשר'.⁷⁵

70. היינו השפתיים הגדולות; השפתיים הקטנות; פתח הנרתיק; כאמור בסעיף 7, ערך פרוזדוד.

71. אמרו 'תינוקת', מפני שבוגרת יש לה סימנים ואין המקום ניכר. [או מפני שרגילה להטיל מים בפני אחרים (הערת הרב יואל קטן)].

72. ראה הערה 38.

73. עיין שו"ת נודע ביהודה תנינא, אבן העזר כג, ד"ה ועתה נבוא לדברי הירושלמי.

74. מפני כך הביאו סוגיה זו בירושלמי יבמות, להראות שר' יוחנן אינו חלוק על שמואל, ואף לשיטתו מקום זה מן הערוה ועל כן יש בו העראה, כר' בא בר חייה שם.

75. רחם כאן הוא הנרתיק, ראה הערה 38. מצאתי שכך כתבה תרצה מיטשם: 'כנראה כונת הביטוי "שיניים" היא הרקמה המקומטת של נרתיק הבוגרת' (מיטשם [להלן הערה 96], עמ' 237).

ב. בפתח הנרתיק נותרים שיורי הבתולים (Remnants of Hymen), והם משמשים לו כמין סוגר. שיורים אלו משני הצדדים דומים לשיניים.⁷⁶ הפירוש עולה יותר בלשון רש"י בשבת.⁷⁷

רבנו חננאל גורס בדברי ר' יוחנן 'בית השיניים' ובדברי ר' זכאי 'בין השיניים', בדומה לירושלמי.⁷⁸ אפשר שפירוש א הוא פירוש 'בית השיניים', ופירוש ב הוא פירוש 'בין השיניים'.⁷⁹

שני הפירושים מכוונים למקום אחד – פתח הנרתיק (Vaginal Orifice).⁸⁰

ביאור מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש

ר' יוחנן וריש לקיש שניהם מודים שתחילת הבית החיצון היא תחילת השפתיים הגדולות (ראה אור 6), ונחלקו על גבולו הפנימי של הבית החיצון; שהוא עיקר הנדון מפני שממנו וחוצה הטומאה מטמאת. [מפני כך אמרו את הסימנים בלשון 'עד' – במבט מן החוץ אל הפנים.] כלומר, השיטה 'עד בין השיניים' כוללת את המקום החיצון 'שתינוקת יושבת ונראית', ומוסיפה עליו עוד עומק.

מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש היא על המקום שבין השפתיים הקטנות (Labia minora), עד לפתח הנרתיק. ריש לקיש (בבבלי) סבר שהוא כבר בית פנימי, שכן אינו נראה כשתינוקת יושבת למים. רבי יוחנן (שם) סבר שהוא כלול בבית החיצון, ועליו נאמר בבשרה – בתוך בשרה; וכן הלכה. 'ובין השיניים עצמו כלפנים' – כלומר, מפתח הנרתיק ופנימה זהו הבית הפנימי.⁸¹ המקום שבין השפתיים הקטנות אינו גלוי אצל שרץ, ועליו אמרו 'שמטמאה בפנים כבחור'.

76. כך פירש ר"י לוי (למעלה הערה 1), עמ' 346, וקדם לו י"ל קצנלסון (להלן הערה 98), עמ' 277.

77. פו ב, ד"ה דאית לה פרוודור: 'בשר כותלי בית הרחם בולט מן השיניים ולחורץ, ובית הרחם הוי מן השיניים ולפנים'.

78. ראה למעלה סעיף 12, והערות 51-52.

79. הדברים מתיישבים יפה בסוגיית התלמוד: ר' יוחנן האומר 'בית השיניים', היינו קפלי הנרתיק, לא הוצרך לומר 'ובית השיניים כלפנים' מפני שהנרתיק כולו בכלל, וברי שהוא הפנים. ר' זכאי האומר 'בין השיניים', היינו שיורי הבתולים, הוצרך לומר 'ובין השיניים כלפנים' מפני שהם בפי הנרתיק בלבד, ויש מקום לדון על מה שביניהם.

80. לשני הפירושים השווה בבלי חולין טז ב (ומקבילה): 'המקנה בדבר שהאור שולט בו שיניו נושרות'. ופירש רש"י: 'שיניו נושרות. שיני הפרק ושיני הכרכשא שהיא מחוברת בהן לעצמותיהן כעין תלתולי בשר'.

81. מתחילה סברתי לפרש שהשיניים הן השפתיים הקטנות (Labia minora), כפי שכתב ידידי ר' ישעיהו הלוי במאמר על הנושא. אך לפירוש זה אין חילוק בין הסובר 'מקום שתינוקת יושבת ונראית' לבין הסובר 'בין השיניים', ושניהם כוללים את השפתיים הקטנות בבית הפנימי; שהרי הגבול הוא עד בין השיניים, ובין השיניים גופו חשוב בית פנימי.

מקום דישה – מקום שהשמש דש

אפשר לפרש בשתי דרכים:

א. מקום דישה הוא הנרתיק, כפירוש הרמב"ם;⁸² אך יש לפרש 'עד מקום דישה', 'עד מקום שהשמש דש'.⁸³ כלומר, עד ולא עד בכלל: הבית החיצון הוא עד הנרתיק, והנרתיק עצמו כבר אינו כלול בו. נכמו הסימן הקודם 'עד בין השינים', שאף הוא עד ולא עד בכלל – 'ובין השינים עצמו כלפנים'.⁸⁴

ב. 'דישה' הוא כינוי בלשון נקייה לפעולת התשמיש, שנעשית בחבטה ובמיעוץ כדירת תבואה.⁸⁵ כיון שאצל רוב בני אדם השמש לא מגיע לסוף הנרתיק, נמצא שהמקום הנידוש הוא חיצוני – גזע השמש וסביבותיו לעומת מקום השפתיים. אף סימן זה מכוון לפתח הנרתיק: המקום הנידוש הוא הבית החיצון, והנרתיק אינו נידוש.

מעשה מבואר למה אמר רב יהודה 'מקום שהשמש דש', ולא אמר 'מקום שהשמש מגיע אליו' וכדומה, כפירוש הרמב"ם; מפני שלא נתכוון לראש האבר. אף לא מסתבר שכיוון אליו, שהרי אין כל האצבעות שוות ואין כל הנרתיקים שווים, ומקום שראש האבר מגיע אליו אינו גבול חתוך כלל. אלא כיוון לגזעו, ומקום זה שווה בכל.⁸⁶

שני הפירושים עולים כשיטת הרמב"ם ועוד, שבין השיניים ומקום דישה מכוונים למקום אחד.⁸⁷

82. פירוש המשנה, נדה ה א; הל' איסורי ביאה, ה ב.

83. כלשון ר' אברהם מטול, תלמיד ר"י הזקן: '... המתניתא דאמרה עד מקום שהשמש דש הוי בית החיצון' (תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, מהדורת א' קופפר, ירושלים תשל"ג, סימן קנח, עמ' 246). וכך לשון הרא"ש בפסקיו, נדה י ה: 'ובדיקה שאמרנו היינו שתכניס ... לחורין ולסדקין עד מקום שהשמש דש'. וכן כתבו עוד ראשונים: מנהגי מהר"ש מנוישטט, סימן קסד = מנהגי מהר"ל, הלכות נדה ב; לקט יושר, יו"ד, מהד' כנרת, שעלבים תשע"ג, עמ' מא; ועיין המובא בבית יוסף, יו"ד קצו. [יועזר כי הראשונים הנוכחים אינם מפרשים כפירוש שבגוף המאמר, והובאו כאן רק לציון תוספת התיבה 'עד'].

84. פירוש זה מידידי ר' ישעיהו הלוי, והוא פשוט וקל יותר. בעיני נראה שהשני עיקר.

85. ראה י' פליקס, החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא המשנה והתלמוד, ירושלים תש"ן, עמ' 222-234.

86. בתוס' נדה מא ב, ד"ה וסבר, העמידו באיש בינוני ובאשה בינונית. הדברים קשים, שכן הסימן ניתן לכל אשה לדעת מהיכן היא נטמאת, ומה יועילנה אם אינו מכוון עליה? וכי נותנים סימן לנשים בינוניות שבעליהן בינונים בלבד? ומאין תדע אם היא בינונית ואם בעלה בינוני? נר"מ הלפרין, המיקום המדויק (להלן הערה 99), עמ' 111, מפרש שכל הנרתיק בגדר מקום דישה. אך לפי מה שכתב שם הערה 13, רוב האצבעות אינן מגיעות לסופו לגמרי.

87. ראה הערה 54.

בית הבושת

בושת היא ערוה,⁸⁸ על שם שבושים בגילוייה. נראה שבית הבושת הוא החלק החיצון והגלוי הקרוי בלעז Vulva, שבו אשה בושה כשנגלה, ובלשוננו מכונה פות.⁸⁹ Vulva כולל את כל החלקים הנראים לעיניים בפסוק רגלים, עד פתח הנרתיק (ראה סעיף 10); ואם כנים הדברים, לזה מכוון הלשון 'כל בית הבושת קרוי בית החיצון'.⁹⁰ נמצא שאף סימן זה מכוון למקום שהסימנים האחרים מכוונים אליו.

15. סיכום

עלה בידינו ש'פרוזדוד' ו'בית החיצון' הם שני שמות למקום אחד.⁹¹ תחילתו של הבית החיצון היא בין השפתיים הגדולות, ובגבולו הפנימי נתנו חכמים שלושה סימנים: בין/בית השיניים; מקום דישה – מקום שהשמש דש; בית הבושת. סימנים אלו מכוונים כולם למקום אחד: פתח הנרתיק (Vaginal Orifice). חוץ לפתח זהו הפרוזדוד, הבית החיצון, ופנימה לפתח זהו החדר, הבית הפנימי (סעיף 7, ערך חדר). אם כן הבית החיצון מקביל לפות (Vulva).

שלושת הסימנים פשוטים ומובנים לכל אשה, ועניינם להודיעה שהיא נטמאת משיצא הדם, או הטומאה (בפולטת), אל מקום זה.

כל הקשיים שבשיטת הרמב"ם (ראה סעיף 2), מיושבים מאליהם בשיטת הקדמונים:

משנת הבנין ותלמודיה מדויקים אנטומית.

המקור אינו החדר, ועל כן שינתה המשנה את לשונה מן הרישא לסיפא.

משנת הבנין לא הזכירה את הבית החיצון, מפני שהוא הפרוזדוד הנזכר בה.

הפרוזדוד קיים באשה ואינו קיים בבהמה.

הולד יוצא מן הפרוזדוד לאויר העולם ממש.⁹²

88. עיין מיכה א יא 'עֲרֵיָהּ בִשְׁת', ומפרשיו. יונתן תרגם 'עֲרֵיָהּ', גלויית ערוה. בדומה פירש רש"י 'גלויית בית הבשת'. וכבר בבראשית ב כה, 'וְלֹא יִתְפָּשֻׁוּ'.

89. עיין רש"י סוטה ח א, ד"ה שכולה ערוה.

90. אף מצינו במשנת חולין ט ב 'עור בית הבושת', ומסתבר שהמכוון למקום החיצון שבו יש עור. ועיין רש"י שם קכב א, ד"ה בית הבושת, ולמעלה הערה 38.

91. ראה הערה 56.

92. ענין זה טעון מאמר נפרד.

הלול הוא פתח השופכה, ועל כן אפשר 'למצוא' דם ממנו ולפנים או ממנו ולחוץ.

כשיוצא דם מן החדר (נרתיק) אל הבית החיצון, ונמצא מן הלול ולפנים, האשה נטמאת ודאי ולא ספק.

דם החדר מגיע אל המקום שמן הלול ולחוץ רק על ידי כפיפה. ר' יוחנן וריש לקיש נחלקו על מקום השפתיים הקטנות בלבד, ולא על כל אורך הנרתיק.

שיטת הקדמונים נשתכחה עד לדור האחרון.⁹³

מה טעם נשתכחה? מפני שפירושי רש"י לשתי המשניות סתומים, והעומד עליהם מתוך שלמד את פירוש הרמב"ם אינו יכול לעמוד על משמעם המקורי בלא ידיעה בתבנית הגוף; ואילו דברי שאר הקדמונים לא נכתבו על אתר ובסידור שלם, אלא זעיר שם זעיר שם, ואף לא היו מצויים ביד כל אדם.

לעומתם דברי הרמב"ם מפורשים, והרי נודע לרופא מומחה מלבד חכמתו המופלגת בתורה ובשאר חכמות. מתוך כך פשטה שיטת הרמב"ם כבר בימי הראשונים שלאחריו, וזכרה של שיטת הקדמונים נשכח בשכבר הימים.⁹⁴

על המסקנות העולות להלכה לא נדון במאמר זה. יעמדו הדברים למשפט החכמים ויכריעו כיד ה' הטובה עליהם. וכך שנינו: '[העושה] מקולי ב"ש ומקולי ב"ה, רשע. מחומרי ב"ש ומחומרי ב"ה, עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך'. ואמרו למסקנה 'והיכא דסתרי אהדי לא עבדינן [כחומרי דבי תרי]'.⁹⁵

ז. נספח: שיטות אחרות

להלן נביא בקצרה נסיונות לביאור המשנה מהבחינה האנטומית, שנכתבו בדורות האחרונים ואינם בנויים על שיטת הרמב"ם.⁹⁶

93. עד שפורסם מאמרו של ר"י לוי (למעלה הערה 1).

94. בשו"ת מהרי"ל, סימן קעג, משמשים כנראה שני הפירושים יחד.

95. בבלי עירובין ו ב - ז א.

96. יצוינו גם הדיון של א"ה ישראלס, הכתוב לטינית: A.H. Israëls, *Tentamen Historico-Medicum, exhibens Collectanea Gynaecologica, quae ex Talmude Babylonico*, Groningen 1845; והדיון של תרצה מיטשם, שאינו מגיע למסקנות: ת' זכורה מיטשם, משנה מסכת נידה עם מבוא, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים תשמ"ט, עמ' 224-240.

16. שיטת פרויס

יצחקיוליוס פרויס⁹⁷ מפרש שהחדר הוא הרחם; הפרוזדור הוא הפות – מקום השפתיים (Vulva); העלייה היא הנרתיק; והלול הוא פתח הנרתיק (Vaginal Orifice). הבית החיצון מוגדר מן הרחם כלפי חוץ, והוא מגיע עד בין השיניים – השפתיים (הקטנות?).

קשיים

[1] על פי התיאור בתלמודים העלייה עומדת מעל החדר והפרוזדור, כמשמעות שמה, ואילו על פי פרויס החדר גבוה מן העלייה. [2] למעלה סעיף 7 נתבאר ש'לול' משמעו מעבר צר או חלל צר. תיאור זה אינו מתאים לפתח הנרתיק. [3] בתלמודים נאמר שבין השיניים – השפתיים לדעת פרויס, דינו כלפנים. אם כן לא יתכן שהנרתיק, הפנימי יותר, יהיה הבית החיצון.

17. שיטת קצנלסון

יהודה לייב קצנלסון⁹⁸ מפרש שמשנת הבנין מדברת באשה שכובה על הגב.

החדר הוא חלל הרחם; המקור הוא תעלת צוואר הרחם; הפרוזדור הוא הנרתיק יחד עם פרוזדור הנרתיק; העלייה היא שלפוחית השתן, שנתונה על גבי הרחם והנרתיק [באשה שכובה]; הלול הוא פתח השופכה. הבית החיצון הוא פרוזדור הנרתיק (Vestibule); בית השיניים הוא פתח הנרתיק ('פתח משונן') ומכוון לשיורי הבתולים.

שיטה זו קרובה לשיטת הקדמונים, וחלוקה עליה בפירוש החדר והפרוזדור בלבד.

קשיים

ראה סעיף 18, קשיים א-ג.

97. י"י פרויס, הרפואה במקרא ובתלמוד (תרגום: א' וירצבורגר), ירושלים תשע"ג (במקור: ברלין 1911), עמ' 170-178. בפרט עמ' 171, 177. בעקבות פרויס פירש ח' אלבק, משנה סדר טהרות, ירושלים-תל-אביב תשל"ב, עמ' 383. ראה שם, עמ' 585.

98. L. Kazenelson, 'Die normale und pathologische Anatomie des Talmud', 98 R. Kobert (ed.), *Historische Studien aus dem Pharmakologischen Institute der Kaiserlichen Universität Dorpat V*, Halle a. S. 1896, pp. 277-279

18. שיטת ר"מ הלפרין (וריי"מ לוינגר)

לשיטת ר' מרדכי הלפרין⁹⁹ (להלן רמ"ה) בדעת רבנו חננאל, המשנה מתארת אשה שכובה על הגב, בדומה לספר אנטומיה שנכתב בתקופת חז"ל¹⁰⁰. החדר הוא הרחם בלשונו; הפרוזדור הוא הנרתיק יחד עם פרוזדור הנרתיק; העלייה היא שלפוחית השתן, שנתונה על גבי הרחם והנרתיק [באשה שכובה]; הלול הוא השופכה. מקום שתניוקת יושבת ונראית הוא פרוזדור הנרתיק שבין השפתיים הקטנות; בין השיניים הוא תעלת צוואר הרחם, שיש בה תלמי בשר הנראים כמין שיניים (Arbor Vitae, in Cervical)¹⁰¹.

השיטה היא זיווג בין שיטת הקדמונים לשיטת רמב"ם ב: הפרוזדור הוא גם מקום השפתיים וגם הנרתיק; החדר הוא הרחם, כפירוש הרמב"ם; העלייה היא שלפוחית השתן והלול הוא השופכה, כשיטת הקדמונים.

קשיים

א. בבבלי נאמר 'אשה דאית לה פרוזדור, בהמה דלית לה פרוזדור', ואם כן הפרוזדור אינו אלא מקום השפתיים (ראה סעיף 7, ערך פרוזדור).

לשיטת רמ"ה עיקרו ורובו של הפרוזדור הוא הנרתיק, ועל כן לא מסתבר כלל לפרש כדבריו: 'אשה שיש לה [את החלק הזה של ה]פרוזדור; בהמה שאין לה [את החלק הזה של ה]פרוזדור'. קושיא זו קשה גם על שיטת הרמב"ם.

ב. בשני התלמודים נאמר ש'החדר מבפנים והפרוזדור מבחוץ'; ובשניהם דנו בדם שנמצא 'מן הלול ולפנים' או 'מן הלול ולחוץ' – מן השופכה ופנימה, עד פתח הנרתיק, או מן השופכה וחוצה.

לשיטת רמ"ה משמעות 'פנים' שונה בשני הנדונים: 'החדר מבפנים והפרוזדור מבחוץ' מוסב על אשה שכובה, שרחמה פנימי יותר מפרוזדור הנרתיק והנרתיק. אבל 'מן הלול ולפנים' אינו יכול להיות

99. ר"מ הלפרין, 'על משמעות המושג "רחם" בלשון חז"ל ו"אטם ברחם" בלשון הפוסקים', ספר אסיא יא (תשס"ט), עמ' 349-353; הנ"ל, 'המיקום המדויק של "בין השיניים" – הכרת האנטומיה הגניטלית כמפתח להבנת חז"ל', אסיא פה-פו (אלול תשס"ט), עמ' 105-121.
ר' ישראל מאיר לוינגר מפרש בדומה, אלא שלשיטתו צוואר הרחם הוא חלק מן הפרוזדור. ראה ריי"מ לוינגר, 'לברור המונחים חדר, פרוזדור ועליה', נועם י (תשכ"ז), עמ' קצא; הנ"ל, 'המבנה האנטומי של אברי המין באשה ובבעלי החיים (נסיון להסבר דברי חז"ל)', קורות ד (תשכ"ח), עמ' 611-615.

100. ספרו של הרופא הרומאי סוראנוס (Soranus). ראה הלפרין, על משמעות (לעיל הערה 99), עמ' 350 הערה 13.

101. כך פירשו גם רוזנבאום ורמ"מ כשר (למעלה הערה 14).

באשה שכובה, שהרי בגובה אין פנים וחוש; אלא מוסב על אשה עומדת, שהפנים והחוש הם בעובי גופה.¹⁰² אף זה לא מסתבר כלל.

ג. בירושלמי נאמר 'והעלייה נתונה על גבי החדר עד חצי פרוזדור, ופיתחה שלעלייה פתוח לפרוזדור'. אילו פרוזדור כולל אף את הנרתיק, מפני מה לא דקדק שמואל ואמר 'ופיתחה שלעלייה פתוח לתחילת פרוזדור', כדרך שדקדק במקום העלייה כלפי החדר 'עד חצי פרוזדור'; והרי עיקרו של פרוזדור הוא הנרתיק.

ד. בבבלי נדה מא ב נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש אם בית החיצון הוא 'כל שתינוקת יושבת ונראית', או 'עד בין השיניים'. לשיטת רמ"ה נחלקו על כל אורך הנרתיק אם הוא בכלל בית החיצון; וצידי המחלוקת רחוקים מן הקצה אל הקצה.¹⁰³ אף קושיא זו קשה גם על שיטת הרמב"ם.

ה. המקום שבין השפתיים הקטנות אינו נראה כאשר תינוקת יושבת.

ו. מסתבר יותר שהנרתיק הוא 'בין השיניים', שכן שיניו ניכרות בראייה או בהרגשה פשוטה חיצונית, ואילו התלמים שבצוואר הרחם אינם נראים אלא על ידי ניתוח; ומה תועלת לאשה בסימן שאינו סימן, לדעת היכן היא נטמאת?

אף איני יודע אם בזמן חכמים היו ידועים התלמים שבצוואר הרחם.¹⁰⁴ אף קושיא זו קשה גם על שיטת הרמב"ם.

ז. למעלה סעיף 14, הובאו ארבע ראיות חזקות לכך שהבית החיצון אינו כולל את הנרתיק, שלא כשיטת הרמב"ם:

הירושלמי ריש נדה;

דין פולטת ש"ז;

"נמצא על שלה איוותיאוס (אותיום)";

מקום ההעראה.

מובן כי ראיות אלה סותרות גם את שיטת רמ"ה.

102. כלשון רש"י נדה יז ב, ד"ה החדר מבפנים.

103. מצאתי שרמ"ה עצמו עמד על קושי זה ואף הרחיבו, במאמרו 'וגינזמוס אמיתי – רקע רפואי ובעיית הבדיקה ההלכתית', אסיא פז-פח (סיון תש"ע), עמ' 162.

104. הם לא נזכרים בחיבורו של גאלנוס 'על האנטומיה של הרחם' (גאלנוס הוא בן זמנו של רבי לערץ). ראה C.M. Goss, 'On the Anatomy of the Uterus', *The Anatomical Record* 144 (1962), pp. 77-83.

19. שיטת שריאל

אליעזר שריאל¹⁰⁵ נוקט בשיטת קצנלסון, לוינגר והלפרין בפירוש החדר, הפרוזדור והעלייה. לדעתו חכמי המשנה הלכו בשיטת אריסטו, שסבר כי השופכה נפתחת אל הנרתיק, כמו אצל בהמות (ראה סעיף 7, ערך פרוזדור), ולא אל פרוזדור הנרתיק, כפי שאנו יודעים וכשיטת היפוקרטס.

קשיים

[1] קושי א בשיטת ר"מ הלפרין, קשה אף כאן. [2] הפירוש אינו מתיישב עם דברי אב"י שנמצא דם מן הלול ולחון ספיקו טמא, 'אימר שחתה ומחדר אתא'. לשיטת שריאל אין כל צורך בשחייה בשביל שייצא הדם מן החדר [הרחם] אל הלול ולחון, שכן זו דרך יציאתו הרגילה. [3] לא מסתבר כלל שהאמורא שמואל, רופא שהיה בקי בפרט באנטומיה של האזור, כמוכח מכמה וכמה מאמרים,¹⁰⁶ יטעה בענין בסיסי כל כך, שניתן לבירור בקלות.¹⁰⁷

105. א' שריאל, 'בין יפת לשם: פרק בהיסטוריה של הגניקולוגיה בעת העתיקה כמפתח להבנת דברי חז"ל', בין בבל לארץ ישראל: שי לישעיהו גפני, ירושלם תשע"ז, עמ' 409-416.
106. שמואל ותלמידו רב יהודה מפרשים את משנת הבנין, משנת הבית החיצון, ומקום העראה (ירושלמי יבמות ו א; בבלי שם נה ב). ראה גם בבלי נדה סד ב; ירושלמי נדה א ה; ועוד. וראה ר"א היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, לונדון תר"ע, חלק ג, עמ' 1122.
107. אריסטו הסתמך כנראה על ניתוח בהמות, ולא בדק. ידועים דבריו המוטעים על ההבדל במספר השיניים בין גברים לנשים.
פירושו התמוה של שריאל לסוגיית 'הדור מי רגלים למקור ואיתו דם' (בבלי נדה נט ב), לא יידון כאן בפרוטרוט. נסתפק בהערה שהוא מנוגד לכוח הכבדה (כוח המשיכה).